ԵՂԻՎԱՐԴ

ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
ԵՂԻՎԱՐԴ ԳՈՒՆԱՏԻՊ ՏՊԱՐԱՆ
1988

REL-T
EGHI
1988

ԵՂԻՎԱՐԴ

ԼԵՌԱՆ ՎՐԱՅԷՆ

ԵՐԱՆԻՆԵՐ

Բ· ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՂԻՎԱՐԴ

ԼԵՌԱՆ ՎՐԱՑԷՆ

ԵՐԱՆԻՆԵՐ

ԵՐԱՆԻ՛

ՀՈԳԻՈՎ ԱՂՔԱՏՆԵՐՈՒՆ — ՍԳԱՒՈՐՆԵՐՈՒՆ,
ՀԵՋԵՐՈՒՆ — ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂՑՆ ՈՒ ԾԱՐԱՒԸ
ՈՒՆԵՑՈՂՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ՀԱԼԱԾՈՒՈՂՆԵՐՈՒՆ,
ՈՂՈՐՄԱԾՆԵՐՈՒՆ — ԽԱՂԱՂԱՐԱՐՆԵՐՈՒՆ,
ՍՐՏՈՎ ՍՈՒՐԲԵՐՈՒՆ։

ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
ԵՂԻՎԱՐԴ ԳՈՒՆԱՏԻՊ ՏՊԱՐԱՆ
1988

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

Արիւնի եւ խռովքի այս օրերուն՝ երբ ամէն ինչ նիւթի եւ ոյժի կնիքով է կնքաւոր, երբ մեր երէկը գեղեցկացնող հոգեկան բարձրագոյն արժէքները այլեւս նուաղման եւ ընկրկումի են ենթարկուած, աւելի քան փրկարար է նորէն բանալ մեր հոգին Գալիլիոյ լեռնակին վրայ դարեր առաջ արտասանուած խօսքերուն:

Ոչ մէկ ատեն երկիրը չէր ունեցեր այսքան արցունք եւ արիւն, եւ մարդկութիւնը այսքան տառապանք. եւ այս ամէնը իրմէն իրեն: Այս բոլորը անոր համար, վասնզի եղան մարդեր՝ որոնք հով սերմանեցին, փոթորիկ հնձելու համար յետոյ:

Կեանքի հրամայականները փոխուած են, քրիստոնէական ոգին եւ դասական մշակոյթը դարերուն՝ որ կը պատմուհանէր այդ ոգին, այսօր գեղեցիկ վերջամնացութիւններ կը թուին ըլլալ: Դրամը արժեչափն է դարձեր կեանքին, ամէն ինչ առինքնող եւ դիմազեղծող խորհրդաւոր ոյժը: Կ՚ապրինք անկման մէջ եղող աշխարհի մը մէջ, փեռեկտուած անբուժելի հակասութիւններով: Այս վիճակը ակներեւ է ոչ միայն մեր բարքերուն մէջ, այլ նաեւ մեր դարու գրական, ընկերային ու քաղաքական կեանքի երեսներուն վրայ: Չկայ հոգեկան ապահովութիւն, մարդը կ՚ապրի ոճիրի եւ ստուերներու աշխարհը: Մարդկութիւնը իբրեւ բա-

րոյական հասկացողութիւն հոգեվարքէ մը կ'անցնի, նման անոր՝ զոր ունեցաւ հին աշխարհի վախճանին, երբ քրիստոնէութիւնը այդ կործանումին կը բերէր կարելի փրկութիւնը, շրջելով արժէքներու տախտակները, եւ նիւթէն դուրս քաշելով անդնդասոյզ ոգեղէնը մարդուն: Այսօր պատկերը աշխարհին աւելի մեծ չափերու վրայ կը կրկնէ այդ ողբերգութիւնը: Օրերը որ մերն են, լեցուն են աղմուկով եւ անձկութեամբ: Նոր դիմազեղծող ոյժեր կը միջամտեն մեր կեանքին, փոխելով անհատը զանգուածի եւ միտքը մեքենայի: Տնտեսական գործօնները հարիւրամեակէ մը ի վեր՝ կը բաժնեն մարդուն հոգեկանը իր միւս մասէն: Այսօրուան մեքենան, շինուած մարդուն կողմէն, ազատագրելու համար զինքը բնութենէն, ստրկացուցեր է ստեղծիչը իր երկար ճընշումին, եւ ստիպեր որ մարդը ծախէ իր ազատութիւնը մեքենային, դրամին, կտոր մը հացի համար:

Եւ տակաւին տիրապետման բնազդն ու եսապաշտութիւնը ազգերու, անասնական անգթութիւններու կ'առաջնորդէ մարդը իր ընկեր մարդուն դէմ, ախտաբանական նկարագիր հագնելու չափ: Քրիստոնէական մարդկայնականութիւնը, մարդերը համեղբայրութեան զգացումին մէջ զանգելու, փոխարինուած է ցեղային անջատողականութեան, վերբռնկեցնելով մեր մէջ մէկ կողմէն անասնական բնազդներ եւ միւս կողմէն առաջնորդելով զմեզ կուռքերու պաշտամունքին, ցեղ յղացքին ներքեւ: Հոգին ստորադասուած է արեան, ձեւի եւ գոյնի մասնայատկութիւններու: Պատերազմներու յանա-

խանէի պատճառներէն մին ալ հոգեկան այս խոռունկ այլացումն է, աւելի անգութ բառով մը՝ այլասերումը: Մարդը անմարդացուցած է ինքզինքը, հագած պատկերը նիւթին, մեքենային, եւ կասեցուցած այս կերպով իր ընթացքը յառաջդիմութեան ճամբուն վրայ: Նոր աշխարհը որ ի լինելութեան կ'երեւի, տարբեր արժէքներու կը նայի, մարդէն ու ճշմարտութենէն աւելի կը գնահատէ ոյժը, ցեղը, մեքենան, զանգուածը: Արդարութիւնը տիրապետուած է ոյժէն, մարդը մեքենայէն: Այս պատկերը ժամանակին եւ զգայութիւնը մարդուն գրեթէ ամբողջական գերութեան:

Մեղմելու համար նիւթին, ոյժին եւ երկաթին ճընշումը մեր հոգիներէն՝ ինչպէս նաեւ մեր ուսերէն, մենք պէտք ունինք մեր օրերու հրամայականներէն տարբեր ուժերու, մարդուն աղարտուած դիմագիծը վերակազմող եւ մշտնջենաւորող սնուցիչներու: «Երանիներ»ը սխալ չէ ընդունիլ հոգեկան եւ իմացական խարիսխ մը, որուն վրայ կարենային առանց տատանանքի իրենց ամբարձումը պահել արժէքներ, զգացումներ եւ հաւատքներ, դարերով մարդոց հոգիին վերեւ առկախ՝ բայց միշտ անհասելի, քանի որ այդ ճիգին մէջ միշտ դաւաճանուած էին «Երանիներ»ը հերքող գձուձ, թըշուառ եւ բիրտ հրամայականներէն:

Մեր ներկայ Ի. դարու քաղաքակրթութիւնը կործանման տանող մեծագոյն չարիքը *Նիւթապաշտութիւնն* է: Վերջին հարիւր տարիներու ընթացքին, գիտական եւ ճարտարարուեստական նուաճումներու շնորհիւ, կեանքի

նիւթական միջոցները անհամեմատ չափերու հասան: Բայց մարդկային իմաստութիւնն ու նկարագիրը կը մնային համեմատաբար ճիղճ: ԺԹ. դարուն՝ այդ նիւթապաշտութիւնը սակայն իբրեւ բարիք մը կ'ողջունուէր, որուն մէջ ընկլուզած էին գլխաւորաբար երկու բաներ՝ մարդկային ազատութիւնը ինչպէս ըսինք եւ անոր գերազանցութիւնը իր ստեղծած եւ ճարտարապետած հնարքներէն: Բարոյական այն յղացքը թէ՝ հոգին գերիվերոյ է նիւթէն, պէտք է կազմէ ներկայ քաղաքակըրթութեան կարգախօսը: Մեր ժամանակի հերետիկոսութիւնը կը կայանայ այն ըմբռնումին մէջ, թէ նիւթը աւելի կարեւոր է եւ անհրաժեշտ քան հոգին:

Քիչ մը առօրեային նայող այս ըմբռնումներէն դուրս, կեանքը իբրեւ արժէք մը ընդունող մտածողին համար հարցեր կան՝ որոնք լուծումի կը կարօտին:

«Երանիներ»ը իբրեւ *Տասնաբանեան* նոր թագաւորութեան, իբրեւ կեանքի կանոն եւ սկզբունք տրուած, կրնա՞ն առաջնորդ հանդիսանալ տակաւին այսօր, արդի արեւմտեան կոչուած քաղաքակրթութեան, եւ ներդաշնակուիլ անոր իտէալներուն եւ սկզբունքներուն հետ:

Քրիստոնէական բարոյականը սիստեմ մը չէ, եւ՛ չէ եղած բնաւ ու չի կրնար ըլլալ, այլ կեանքի յղացք մը, աղբիւր մը, որ բնաւ չի կրնար դադրիլ հոսելէ, եւ որ ամենէն առաջ հոսած է նախ իր հիմնադրէն: Քրիստոնէական բարոյականին գետը.ծաս առուներ է ընդունած իր մէջ անծուծս՝ ժամանակի ընթացքին, բայց իր էութիւնը կը մնայ հարազատ, բիւրեղ ու մարդկային,

որուն հայելիին մէջ պիտի ցոլայ միշտ Աստուծոյ պատկերը, կանչելու համար մարդը Իր նմանութեան: «Երանիներ»ը բարոյական պատուէրներ ըլլալէ աւելի, նկարագիրը կուտան նոր թափառութեան բնակիչներուն, եւ տեսիլը ապագայ մարդկութեան: Իրմէ որ առէջ առ առէջ կը բեզանուի այդ տախտակին վրայ, խոր է, մարդկային եւ ամբողջական: Պահանջը հոն մարդուն գործէն աւելի նկարագրին է: Ասոնք «Երանիներ»ը կը դարձնեն միայն բարոյական պատուէրներ ըլլալէ եւ կը դառնան մարդկային իրագործումներու եւ փափաքներու խնկութիւնը:

Շատեր մտածած են գեղեցիկ եւ երանելի կեանքի մը մասին, Պուտտան իրական երանութիւնը բոլոր փափաքներէն հրաժարումին մէջ գտաւ, Արիստոտէլ երանելի կեանքի մը շատ բիչեր արժանի տեսաւ:

Լեռան Մեծ Քարոզիչը զայն կը պատկերէ ամէն մարդու հոգիին վրայ, եւ անոր շրջանակ կուտայ մեր այս աշխարհը:

«Երանիներ»ը իրենք իրենց մէջ ամբողջ, կատարեալ կեանքի մը եւ ապագայ աշխարհի մը պատկերը կուտան: Մարդուն մէջ երկիներ մը եւ դժոխք մը կայ. լեռան Մեծ Քարոզիչը մարդուն ներքին երկիները բացալու եւ երանութեան վինակ մը, քաղաքացիութիւն մը, իր մէջ հաստատելու, այսինքն զինք կատարելութեան, հետեւաբար Աստուծոյ տանելու խոստումը ունի: «Երանիներ»ը պահանջներն են այդ խոստումին:

Հին աշխարհի իմաստութիւնն ու բարոյականը կը

ջանար մարդէն դուրս միջոցներով ապահովել կեանքի երջանկութիւնը: Սակայն դուրսէն միայն սպասուած երանութիւնը խոցելի է միշտ, Աքիլլէսի կրունկի նման: Աւետարանը կեանքի երջանկութիւնը կ'սկսի խաչով, խոցելով զմեզ այսպէս մահուամբ, վասնզի մահով միայն կարելի է խորտակել մահը:

Պուտտան տեսաւ որ կեանքի վախճանը մահ է, ու հոն կեցաւ: Հին աշխարհի բարոյականը կը ջանայ զայն փոխարինել երազով, օրօրելով այսպէս մարդուն միտքը: Յիսուս տեսաւ թէ կեանքին սկիզբը մահ է, սակայն չուզեր հոն կենալ, եւ կ'երթայ Յարութեան արշալոյսին:

Լեցուն եւ կատարեալ կեանք մը կրնայ բխիլ միայն կատարեալ ունայնէ մը: Տարօրինակ թող չթուի այս ճշմարտազանցութիւնը, վասնզի գիշերէն կը ծնին աստղեր, լռութենէն՝ երգը, եւ գերեզմանէն՝ կեանք:

Ամէն առաքինութիւն որպէսզի իր կատարելութեան հասնի, կը կորսի իր հակադիր առաքինութեան: «Երանիներ»ու մէջ այս ճշմարտութիւնը ծիածան առ ծիածան կը շողայ, երբ մանաւանդ միտքն իր պրիսմակը եւ հոգին իր անձրեւը ունենայ:

Այս խօսքերուն հանգամանաւոր հեղինակը, հարկին մէջ չզգար ինքզինքը պաշտպանելու ժամանակէն աղօտիլ „կարծուած հնոտի գաղափարները, եւ վախը չունի քարոզ ըլլալու, ջատագովութիւն պարտկելու, ոչ ալ յոխորտալու դարու ոգիին անդիմադրելի թափին դէմ: Այս խօսքերը սրտի մէջ բանաձեւուած եւ միտքով

պատկերացում տառապանքի մը արտայայտութիւններ են: Հարիւր տարին բաւական եղաւ որ մենք հաշտուինք անհաշտելիին, որպէսզի արեան հանդէպ մեր սարսափը հեշտանքի վերածուի, որպէսզի հարիւր եւ աւելի սերունդներու տաժանագին զոհաբերումով իրագործուած շէնքը — արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը եւ քրիստոնէական ոգին — իյնան ոտքի կոխան ներկարարներու, լրագրողներու, հողատէրներու եւ նենգամիտ քաղաքագէտներու: Որպէսզի արդարութիւնները ներքուին եւ ամբողջական ժողովուրդներ բնաջնջուին եւ խաչուին, ու զլացուի իրենց թիզ մը հող Աստուծոյ այս անոյշ արեւին տակ: Այս խօսքերը չեն գար դարձեալ մարդկային միջոցներու միայն հաւատացող եւ աշխարհէն միայն ամէն բան սպասող, իմացականութեան վրայ հպարտ եւ խորհրդահաւատ հոգեվիճակէ մը: Անոնք արտայայտութիւններն են բոլորովին տարբեր հոգեխառնութեան մը: Ան որ զաւակն է ժողովուրդի մը, դարերով անարշալոյս տառապած, եւ այդ գիշերուան մէջ իսկ չվախցած, չընկրկած, որ ստեղծեր է հոգեկան որոշ ներդաշնակութիւն, Յիսուսին բառով երանութիւն, ան գիտէ միայն թէ մեր կիրքերէն, տագնապներէն, մեր գլխագրեալ տառապանքէն առնուազն կարելի է ազատագրել միլիոններով մարդեր — ամէն կարգերէ — որոնք ուզեցին պահ մը տրամադրուիլ հեռուէն եկող բայց յաւէտ կենդանի խօսքերուն: «Երանիներ»ը օրուան կարգախօսներ չեն, այլ յաւիտենականօրէն մարդկայինին անմահ պատգամներ: Հարցուցէք

դուք ձեզի, թէ եղա՞ծ է ժամանակ մը, ուր մարդեր — որեան ալ հազուագիւտ — չփնտռէին իրենց տագնապները դիմաւորող խաղաղ խօսքերու անձրեւ մը: Ո՞վ չէ սգաւոր, չէ եղած կամ պիտի չըլլայ: Ո՞վ պիտի չուզեր իր հոգին պարպել սուս գանձերէն, ըլլալու համար միակ աղբատը, որուն կերպարանքով պիտի իջնէ գերեզման:

Ո՞վ պիտի չբաղձար հոգեկան այն վիճակին, ուր մարդութիւնը հորիզոնն ըլլար մեր բոլոր ցանկութիւնները տաղաւարող, ձիւնի պէս սպիտակ ընծայող: Այս բոլորը եւ աւելին ծրարուած կան, կ'ապրին «Երանիներ»ու բանի մը հակիրճ բայց ամբողջական տողերուն մէջ:

Դժուար ըմբռնելի այս կերպարանափոխութիւնը մեր ներքին վերակազմութեան եւ կեանքին համար, որպէսզի կարելի ըլլայ շատերուն առաջարկել, մեզի կը ձեռնարկենք վերլուծման ենթարկելու «Երանիները»ը, զանոնք դիտելով ոչ միայն զիրենք պատգամող հոգիին հորիզոնին մէջ, այլ անոնց խորը գտնելով ինչ որ արդի աշխարհու եւ յաղթական միտքը կ'որոնեն, իմաստասիրութենէ իմաստասիրութիւն եւ բարոյականէ բարոյական իրենց ելեւմուտով:

Պարզ են «Երանիները»՝ բայց վտեմ, երբ իրաւ, պարզ եւ մարդկային է սիրտը: Որքա՜ն շատ են այսօրուան աշխարհի մէջ սիրտեր, որոնց եւ ոչ մին այդ վերադիրներուն պիտի կրնար պատշանիլ: Մեր օրերու բաղաքակրթութենէն ածխացած այդ սիրտերուն համար

Ներելի՞ է մեզի մտածել թէ այս խօսքերը քերթին պուտ մը կենդանութիւն եւ քաղցրութիւն: Հրաշքներու կարգէն չէ անշուշտ գոս ճիւղի մը վրայ երբեմն զմրուխտը տերեւին: Միայն մեծ մատեաններու մէջ չէ որ մեռելները կը յառնեն, այլ նաեւ մեծ 'գերեզմանին մէջէն, որ մարդկային մարմինն է, կեանքին ակը անսպառելի ժայթքեր ունի: Կապուած, կարուած աչքերէն մենք տեսած ենք արցունքին ծաղիկը: Ապառաժներէն աղբիւր կը վազէ, ու մեր սիրտերուն աւերակները երբեմն կը հագուին ծիլին ու ծաղկին բարիքը:

Խօսքը անձրեւն է Աստուծոյ:

ՄՈՒՏՔ

—

Եղէք Գալիլիոյ անշուք մէկ լեռնակին վրայ, զոր պատմութիւնը նուիրագործած է ամենէն ակրալի վերադիրով՝ անուանելով զայն Լեռ Երանութեան: Դրէք դէպի ծով հակող անոր կուշտին, հարթակի մը վրայ, զանգուած մը մարդերու՝ որոնք մոխիկ ընէին քերան մը՝ որուն շրթունները կը մնան կուզպ՝ թրթռացին ներքին հուրքէ մը ուժգունած: Վարդապետը դեռ չէր թօթափած խռովքին մշուշը իրմէն: Բլուրի ստքին՝ կանաչ ու յստակ ջուրերը Գալիլիոյ լճին: Զախին, ծանր արեւին տակ կէսօրուան՝ կափառնայումը՝ որմէ պայծառ կամարը սինակոկին կը թուի տակաւին պահել թրթռանքը օր մը առաջուան իր տակ արտասանուած իրաւ ու խորունկ խօսքերուն: Աշխարհը հոն էր որ առաջին անգամ կը լսէր «Երկնքի արքայութեան» այնքան տարօրինակ բայց արտառուչ պատգամը, հեռուներէն մօտեցուած, ամենուն ցաւին հետ շփոթելու չափ անուշցած եւ հոգիին թելերը դէպի այդ հեռուները տարօրէն արձակած: Դէպի աջ, երազանքի մէջ կարծես, ճերմակ աշտարակները Տիբերիոյ, ուր կ'իշխէր Հերովդէս Անդիպաս, ոյժին, բռտութեան, երկաթ օրէնքներուն ներկայացուցիչը Հռոմի կողմէն: Աւելի անդին Յորդանանը կը ճնշքէր լիճը ու կը բանար իր ակօսը դէպի հարաւ:

Լեռան բարձունքին, շրջանակուած հարիւրաւոր աչքերէ, լուռ է Վարդապետը. Իր դէմքին վրայ ստուերն ու շողը կը դողդղան հովին ներքին երազանքէն: Անոր աչքին կտոր կտոր կը շինուին օրերը, թխուով հագիւ տասնեհինգի հասնող, որոնց իւրաքանչիւրին մէջ անոր տրուեցաւ անդունդներէ անդունդ անցնիլ մարդերու ցաւին, մեղքին եւ երազներուն:

Իր ոտքին տակն է Աստուծոյ Տունը: Հեթանոսաց գաւիթէն շատ ներս, ոյժին ներկայացուցիչները իրենց ոսկեշող եւ տրտում զրահներուն մէջ: Անոնց կլորակ սաղաւարտներուն ներքեւ իրենց դէմքը խիստ է ու վերապահ, յոխորտ եւ լեցուն արհամարհանքով, ինչպէս սովոր են միշտ յաղթողները պարտուածներու նկատմամբ: Երկաթ օրէնքներու այս հլու սպասաւորները չեն մտածեր ուրիշ բանի: Անդին, կամարներու կիսամութին, կարծես վարագոյրի մը վրայ, նիհար ու նկուն՝ կերպարանքներ քահանաներուն, յոգնած մտածելէ եւ նայելէ, երբ իրենց շուրջ ամբողջ երկրի մը կեանքը ծերերու եւ կենդանիներու կռնակներով կը հոսի դէպի Դուռը:

Լճի ափին ճերմակ թեւ մը կը ծալլուի, նաւակ մը կը կապուի ժայռին եւ մարդիկ կը նստուին աւազին վրայ, արեւին մէջ պղինձ կերպարանքներ հագած՝ նման անոնց, որ կը շրջապատէին զինքը: Անոնք կ՚զգա՞ն շարանը պատկերներուն, միշտ իր ոտքին տակ, արթնցող քաղաքին, իր լայնաբաց գոմերով, կրպակներով եւ փողոցը լեցնող բեռնատար կենդա-

նիներով: Տառապանքը քրտինքի, ոսկիի դեղին ախորժակներուն, հեւքին ընդմէջէն այդ բոլորը իր ետեւէն քարշ տուող: Մարդերը միշտ նոյն են հակառակ դարերու նորաբաց լոյսերուն, իրարու հացին իրենց ակռաները ապցանած: Ձերմակ երամը թռչուններուն կը դառնար ծովեզրին վրայ, մայիսեան քաղցր հով մը կը շարժէ արծաթ սաղարթները Զիթենիներուն: Վարը այգիներուն կանաչը կը հոծնայ, ու այս բոլորը կը տանէին իր մտածումը անոր՝ որ վեր է բլուրներէն եւ ամպերէն, բայց մտիկը մարդոց սիրտերուն:

Շուրջն են իր ամէնքը, երբ մէկը հարցուց, որո՞նց՝ Վարդապետ այդ «Երկնքի արքայութիւնը»:

Հարցնողը տրտում մարդ մըն է — ո՞վ տրտում չէ արեւով այնքան զուարթ այդ աշխարհի երեսին — բայց տարօրէն հարուստ: Մատաղ անոր դէմքին անպարագիծ ծգտումը դէպի վեր ու դէպի վար որ բոլոր ժամանակներու հրեան յատկանշեց: Այս ժողովուրդը չէ՞ր որ երկնքի Աստուածը չգոհացաւ իրեն մենաշնորհ ընելով, այլ եւ երկրի բովանդակ տարածութիւնը իր թագաւորներուն դարպասը երազեց:

— Որո՞նց Վարդապետ «Երկրի արքայութիւն»ը: Անշուշտ բոլոր հրեաներուն:

Բայց ահա պատասխանը:

«Երանի աղքատաց հոգւով, զի նոցա է արքայութիւն երկնից»:

«Երանի սգաւորաց, զի նոքա մխիթարեսցին»:

«Երանի հեզոց, զի նոքա ժառանգեսցեն զերկիր»:

«Երանի որ խոցեալ եւ ծարաւի իցեն արդարութեան, զի նոքա յագեսցին»:

«Երանի ողորմածաց, զի նոքա ողորմութիւն գտցեն»:

«Երանի այնոցիկ որ սուրբ են սրտիւ, զի նոքա զԱստուած տեսցեն»:

«Երանի խաղաղարարաց, զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեսցին»:

«Երանի որ հալածեալ իցեն վասն արդարութեան, զի նոցա է արքայութիւն երկնից»:

Ոմանց այս խօսքերը փուռէն նոր հանուած հացերու համը տուին, ուրիշներ հոն տեսան իրենց տուներու տրտմութիւնը: Շատեր կարծեցին թէ իրենց կը պատկանէր կապոյտ լճակին շուրջը օրօրուող այս աղուոր աշխարհը, որ կը նախերգանքէր Աստուծոյ արքայութիւնը:

Ոչ ոք անոնցմէ ճիշդ կրնար հասկնալ «Երանիները»ը, ու մի զարմանաք որ երկու հազար տարի է դեռ աշխարհը չէ կրցեր իրենը ընել երանուած այդ աշխարհը: Մարդիկ միշտ երանութիւնը իրենցմէ դուրս փնտռեցին: Ինքզինքին հետ անծանօթ ապրելու այդ վիճակն է որ կայ հոն հաւաքուած հոգիներուն վրայ:

Բայց արցունք՝ Վարդապետի աչքերուն: Այս է գիրը չհասկցուող բոլոր մարդերու: Ու այդ արցունքը լիճ է այսօր ապերջանիկ մեր աշխարհին դիմաց:

Ա

«Երանի աղաւաց հոգւով, զի նոցա է արքայութիւն երկնից»:

Այսպէս ըսաւ Մեծ Վարդապետը, լուսաւորուած անշուշտ այն էապէս մշտագոյ տագնապէն, որով փաթթուած դարէ դար քալեր է մարդուն գերագոյն հարցերէն մէկը այս աշխարհի վրայ, — մեր օրերու բառով — հարուստի եւ աղքատի յաւիտենական տագնապը:

Մարդերու տառապանքին աղբիւրը արտաքին ըլլալէ աւելի ներքին է:

Մեր կիրքերը, փափաքները, միտումները, տեսիլները, ասոնք են որ կը շինեն մէկ կարեւոր մասը մարդուն իրական աշխարհին: Ունենալու, եւ աւելին ունենալու տենչը՝ տագնապն է ոչ միայն անհատներու, այլ նաեւ հաւաքականութեանց: Պատերազմ, արիւն, յափշտակութիւն, ինչպէս անհատներու՝ նոյնպէս պետութիւններու մէջ, արդիւնքներ են ներքին այս բերումներուն:

Յաւակնոտ փաստարկութիւններու պէտք չենք զգար, ինչպէս կ'ընեն այսօր մարդիկ, այդ. ախորժակները ներկելով, անոնց բուն իրականութիւնը ստուերելով խոշոր տարազներու տակ, որոնք քանի մը մեծ մշակոյթներու պաշտպանութիւնն ալ վայելէին, փորձելով վերադարձ մը նախնականին, ու բանաձե-

ւելով հաստարակ ախորժակներ՝ նոր օրերու այլագունակ տեսութիւններու պատմուճաններէն արտահանուած: Ի վերջոյ ամբողջ պատերազմ մը (Բ. Մեծ Պատերազմ) կը բխի ուրիշին հողը կուլ տալու ամենաստվորական ախորժակէն, ինչ անուն ալ տրուի այս ծանօթ արարքը վսեմակերտելու, մտածող մարդը չի խաբուիր:

Մարդը ծով մըն է պէտքերու, դժուար է գոհացնել գանոնք մեր աշխարհէն, անհաւասար չափով բաշխուած մարդոց բարիքին: Ատելութիւն, կռիւ, յափշտակութիւն, արարքներ են մարդկային այդ ըզգացումին: Որքան ալ ճիշդ ըլլան օրէնքները որոնք լեռներէն տրուեցան եւ գեղեցիկ խօսքերը՝ ամոքելու մարդոց ողբերգութիւնը, հոգին կը մնար տրտում ինչպէս փառքի՝ նոյնպէս չքաւորութեանը մէջ: Վասն զի առանց հոգեկան յետսագետնի, բոլոր իտէալները մարդոց կը մնան կրկներեւոյթներ, յոգնած ու մաշած յաւիտենական ուղեւորին, մարդուն դիմաց: Մեր ժամանակներու յեղափոխութիւնները, ընկերային ու տնտեսական մարզերու վրայ, հաշտութեան ծրագիրներն ու բանակները, չկրցին բնաւ հաւասարակշռել մեր պէտքերը այս աշխարհի դիմաց: Մարդուն երջանկութիւնը առնելով չէր շինուեր, ոչ ալ հրաժարելով, վասն զի առաջին կերպը կը բազմապատկէր մեր ունենալու պէտքը, իսկ վերջինը՝ կը մեռցնէր կեանքին երկարող մեր տենչերը: Անհրաժեշտ էր հետեւաբար որ մեր պէտքերը վերածուէին իրենց բնական,

նուազագոյն եւ իրական չափերուն. այս ոգիով դիմաւորուէր կեանքը, եւ ստեղծուէր նոր մարդը, նոր տունը, նոր գործը, նոր ազգն ու մարդկութիւնը:

Լեռան Քարոզիչը տուաւ օրէնքները այդ նոր աշխարհին, որուն հիմերը պէտք է դրուէին նախ մարդոց հոգիներէն ներս: Հոգիով աղքատութիւնը առաջին յղացքն էր այդ թագաւորութեան:

Աշխարհը ովկիան մըն է բարիքներու, եթէ կը ներուի այս հռետորեալ բացատրութիւնը: Ի՞նչ ողբերգութիւն որ այդ բարիքներու անհունութեան դիմաց հաւասարապէս տառապին անօթութեան շատ շեշտուած զգայնութիւններով մարդեր, որոնք ճամբայ էին ինկած չտառապելու շատ հաստատ վճիռներով: Կ'առնենք երկու նմոյշ, իրար հակադրուած խումբերէ, ցոյց տալու համար թէ որքան քիչ եւ գէշ կը հասկնանք նոյնիսկ այն բաները, որոնց ստացումին, իւրացումին համար ամբողջ դրութիւններ ենք յաստակերտեր: Պատմութենէն գիտենք իմաստասիրական եւ ընկերային դրութիւններ: Ենթարկեցէք զանոնք վերջնական վերլուծումի, եւ ձեր գտնելիքը մէկ եւ նոյն բանն է: Ի՞նչ կ'ուզէր բարիքներու այդ ովկիանին դիմաց իր սեղանը լարող եպիկուրեանը — բառը տանելով իր հարազատ իմաստին, եւ ոչ թէ աղաւաղեալ հանրածանօթ կաղապարին — եթէ ոչ այնքան որքան պիտի պահանջէին իրմէն իր զգայարանքները, ծծելու համար իրենց մանրաթելերով ինչ որ բանաւոր ու արդար էր, առանց տառապելու սա-

կայն այն ծայրայեղօրէն խիստ եւ խիտ աւելիէն, որուն երագին տակը կը տուայտէր դարձեալ այդ ովկիանին դէմ իր սեղանը զարնող, բայց ինքզինքը միայն ուտող ստոյիկեանը, աւելի ուրիշ բառով մը ճգնազգեացը:

Ձենք գիտեր երբեւիցէ եղած է շրջան մը ուր տառապանքին համը վայելքի հակադրելուն մէջ, մարդեր իրենք զիրենք կարողացած ըլլային բաւարարել եւ փախիլ այս աշխարհէն, քանի որ ատիկա ընողները աւելի անհուն անօթիներ էին, հարիւր անգամ աւելի տառապող, քան հասարակ ընչազուրկը:

Դաշնակահարը զրկուած մատներու գործածութենէն, ապահովաբար շատ աւելի ուժով կը տառապի տառապանքը երգին քաղցրութեան, այսպէս պատրաստ ստեղներուն տակ, լուռ ձայներու ծով, ինքզինքին բաժնելու, անծրեւելու եակատագրով մը: Հոգին չի գոհանար կեանքով մը որուն մէջ գարնանածաղիկը գարնանածաղիկ մը ըլլայ լոկ, եւ կամ հէքեաթէն՝ ուր կ'անգիտացուի իրական գարնանածաղիկը,

Ոմանք այս տարազը մեկնելու համար կանգ առած են աղքատութեան գաղափարի ընթացիկ եւ հասարակ հասկացողութեան առջեւ: Թէ անընչութիւնը սոսկալի հոգիի անդորր վիճակ մը կուտայ մարդուն, լիովին չի բացատրեր կացութիւնը: Անբաւական ու թերեւս սխալ այս հասկացողութիւնը քրիստոնէութեան առաջին օրերէն սկսեալ, ծնունդ

տուաւ մարդերու եւ խումբերու, որոնք արհամարհեցին կեանքին նիւթական բարիքները (*):

Ուրիշներ այս յղացքին տակ ուզեցին հասկնալ ան՝ որ իր բոլոր ունեցած առաւելութիւններուն մէջ կը զգայ ինքզինքը պարզ ու խոնարհ: Եւ դեռ ուրիշներ՝ որոնք «հոգիով աղքատը» կը նկատեն զժբախտութեանց մէջ ինքզինքը քաջ զգացող մարդը, հերոսը, սուրբը: Մարդեր որոնք չեն կորսնցներ իրենց ներքին խաղաղութիւնը այն բոլոր պահանջներուն եւ բերումներուն դէմ՝ որ մեր կեանքին է յատուկ: Հետեւաբար կը յաւելուն սուրբ գրոց բոլոր զգօն մեկնիչները, խոստացուած արքայութիւնը այս աշխարհի տիրապետութենէն տարբեր՝ այս երկրի վրայ կռուան եւ

(*) Թերեւս հարցը ինչ մը շատ փոխել պիտի նշանակէր, այս էապէս համամարդկային տագնապը զեջեղել փոխ ժողովուրդներու իմացական ու բարոյական տրամային կեդրոնը, զայն ընդունելով իբր երեւոյթ սեմական իմացականութեան բառագրին մէջ իր կեդրոնը ունեցող: Աւելի հաւ իրողութիւն է որ «երանիներ»ու դարուն, ամբողջ հետու արեւելքը կ'ապրէր մեծ անդոնը որ ծնունդ էր կործանող եւ բարձրացող հաղափակրթութեանց, մշակոյթներու փոխանցումներուն: Առաջին դարուն փարթամ եւ շեղ Հնդկաստանին մէջ գրգեակներու յանձնած իրենց մերկութիւնը, լեզէոններ էին այն մարդիկը՝ որոնք կ'ազդէին աշխարհապէս չապրելու արբազան պարտին մէջ իրենք զիրենք արհայացուցած: Պատմութենէն գիտենք դարձեալ որ այդ դարուն, Մերձաւոր Արեւելքի մէջ հազարներով կը հաւուէին հոգեկան տագնապէն զարնուած պարզ որեան բարդ մարդեր, մին իր տունը, միւս իր կինը, եւ ուրիշ մը իր պալատը լքող, գտնելու համար գերագոյն հարուստութիւնը:

ապաւէն չունեցող մարդերու, աղքատներու թագաւորութիւնն է:

Երկինքն ու երկիրը իրարու հակադիր երեսներ նկատուած են առհասարակ, ինչպէս մարմինն ու հոգին: Այս աշխարհի բարիքներէն բաժին առնել չկրցողներուն չէ միայն այս մտածումը: Սակայն Մեծ Վարդապետի մտքին մէջ անոնք իրարու հակադիր յղացքներ չեն, այլ լրացուցիչներ: Տեսանելին հայելին է անտեսանելիին: Ցորեններու ոսկի արտը, հոսող առուակը, երկնքին բարձրացող ծառը, անտառին խորը երգող թռչունը, իրեն կ'երեւին իբր թափանցիկ եւ ամբողջացուցիչ պատկերներ մարդկային հոգիին եւ իր մեծ ճակատագրին: Տեսանելի այս իրերու եւ երեւոյթներու ետին Ան կը տեսնէ անտեսանելին: Այս աշխարհի վրայ կեցած կ'ապրի երկինքը եւ իր հետը կը կրէ զայն ամէնուրեք երկրի վրայ:

Գեղեցիկ ու նոր երկիր մը կ'ենթադրէ նման երկինք մը: Շքեղ ու հարուստ է երկիրը, երբ պայծառ ու քաղցր է երկինքը: Նոյն է պարագան մարդկային կեանքի մէջ: Իրերը մութ կամ պայծառ կ'երեւին համաձայն անոնց վրայ ինկող մեր նայուածքին, մեր մտածումին: Անոր համար պայծառ ու արեւուտ կրօնի մը կ'ենթադրէ Բարի Աստուած մը: Հնդիկ կրօնին մէջ երկինքը խոր է եւ մութ, ու մարդուն ճակատագիրը տրտում ու անորոշ: Հին Ուխտը ունի իր վրիժառու աստուածը, անոր համար այլամերժ եւ ինքնասէր է ժողովուրդը: Երանութեան լեռան վրայ ամէն ինչ

խաղաղ է ու քաղցր, եւ բնութեան այս անուշ երազանքին մէջ, ուր ամէն ինչ ներկայ է, վանզի երջանիկ մտածումներէն է տիրապետուած, կը դադրին մտքին համար բոլոր խտրութիւնները, այնքան դարերով կերպարանք առած եւ շինած, չգործածելու համար նոր բառը, դասակարգը: Հոն ուր մարդիկ պիտի ամչնային իրենց աւելի խելքէն, փառքէն եւ պիտի որոնէին այն գետինը, անկիւնը, ուր կարենային քով քովի նստիլ բոկոտն ու ոսկեճամուկ ծիրանաւորը: Բոլոր մարդերու եղբայրութեան զգայնութիւնը եթէ մեզի կը տրուի ունենալ քրիստոնեայ կամարներուն ներքեւ, թերեւս առիկա կուգայ լեռան վրայ արծակուած այս պատգամին խորունկ արձագանգներէն: Չի մեզի եղբայրներ եղիք աւելի շատ մեր չուենցածին մէջ, քան մեր ուենցածին:

Այս յղացքը սակայն ցնորք մը չէր այն օրերուն, երբ լեռան Մեծ Քարոզիչը երանեց «հոգիով աղքատները»ը, ոչ ալ մեր օրերուն: Անիկա «մեր մէջն» է եւ կը պատկանի ամէն ժամանակի մարդոց. թագաւորութիւն այսօրուան, վաղուան: Ամէն օր որ իր բարիքը կը բանայ մարդոց՝ սկիզբ մըն է այդ թագաւորութեան: Եւ եթէ ան երկնային յորջորջուած է մեզի այս երկրիս վրայ ապրողներուս, պատճառը այն է որ երկրայինը՝ թագաւորութիւնն է նիւթին, միտին, ոսկին միայն:

Սակայն թող սխալ չհասկցուի պատգամը, աղքատներու պաշտպանողականը չէ որ կ'ըլլայ ընդդէմ

այս աշխարհի հզօրներուն, ինչ որ փորձեցին դարերով Հին Ուխտի բոլոր մարգարէները, աղքատը հոմանիշ ընելու չափ «սուրբին» եւ «Աստուծոյ բարեկամութեան»: Եւ ինչ որ կը փորձեն մեր օրերու ընկերաբաններն ու տնտեսագէտները, «ընչազուրկներու» թագաւորութեան մը ի հաշիւ:

Գերման մտածողը այս բացատրութեան մէջ գըտաւ տկարութիւն միայն, որ իրեն համար միակ եւ գերագոյն մոլութիւնն էր, վասնզի ոյժը բարձրագոյն առաքինութիւնն է մարդուն: Նիցչէն կեանքի մեծութիւնն ու լիութիւնը առնելու մէջ կ'ըմբռնէր միայն՝ սակայն Լեռան Քարոզիչը ընդհակառակն տալու, զոհելու մէջ կը գտնէ զայն: Նիցչէն մեռաւ յիմարանոցի մը մէջ, եւ իր վարդապետութեան հետեւող ժողովուրդը երկիցս ինքզինքը եւ քաղաքակրթութիւնը կործանելու տրտում ինքնասպանութեան մղուեցաւ:

Հոս խօսքը չի վերաբերիր ընչազուրկ ապրելու իտէալին եւ կամ վիճակին, որ դարերով ինչպէս օտար՝ նոյն չափով եւ քրիստոնեայ շատ մը բարոյագէտներու եւ սուրբերու կեանքի կանոնը եղաւ: «Մուրացիկ կարգեր» յատուկ չեղան միայն հնդիկ աղանդներու: Միջին դարերուն, «Լիոնի աղքատներ», «Ասենտարանի խեղճեր» եւ քրիստոնէութեան առաջին օրերէն աշխարհը ուրացող լեգէոններ, արգոնաւորդներ կը թուին ըլլալ երկնքի արքայութեան, առանց սակայն օրինաւոր դուռնէն ներս մտած ըլլալու, շփոթե-

լով առարկան ոգիին եւ ծեւը ներքին իմաստին հետ: Հոգիը աղբաս է երբ լեցուն չէ կեանքի արտահայտութեամբ, փոփոխականէն, սուտէն, այլ լեցուն՝ ներքին, յաւիտենական եւ հետարիս իմաստներէն:

Ինքզինքին մէջ կղզիացող ու կեանքէն փախչողները չեն «հոգիով աղքատները», խորունկ է տարբերութիւնը իրականութեան եւ ծեւին, ոգիին եւ անոր արտաբերման կերպին միջեւ: Ու քիչ, շատ քիչ է թիւը մարդերուն, որոնք ճիշդ կերպով դիմաւորած ըլլան կեանքի այս իրականութիւնը:

Կարելի է գլուխ հանգչեցնիլիք տեղ մը չունենալ, քաղաքէ քաղաք շրջիլ եւ գիտլէ գիտլ, եւ խօսիլ մարդոց բոլոր առաքինութիւններէն, լալ ուրիշին ոտքերը եւ խաչել ինքզինքը մարդերու համար, եւ սակայն լեցուած մնալ աշխարհի հոգիով: Չի բաւեր ամբողջ ունեցածը տալ, եթէ ան չի մատուցուիր ամբողջը շատ աւելի բարձրահայած մտապատկերով մը: Մեր բաշխումը կը նմանի հող նետուած հատիկներու, մէկին դէմ մէկ, երեք, հինգ, ըսեր են մարդիկ: Մէկի դէմ բիւր, մէկի դէմ միլիոն, այսպէս է որ կուգայ իր մեծ մտածումէն ինկած գաղափարը, եւ փոխանակ նուազելու իր մասերուն մէջ, կ'աճի: Խորհեցէք թէ ինչ աճում է զոր տեսանք այս կէս դարու ընթացքին մարքի գետինին վրայ, ուր որոմն ու ցորենը նետուեցան հաւասար անփթութեամբ եւ ստեղծեցին մեզի երկու անհատ պատերազմներ: Ահա թէ ինչու կ'ըսենք ամբողջը տալ չէ որ բան մը կ'արժէ, այլ

տրուածը անհունապէս բաժանական ընծայելու մեծ կարողութիւնը:

Կան աղքատներ որոնք այդ անունը առին վասնզի կարող չեղան երբեք աւելին շահելու, ուրիշներ՝ որոնք ծնան առանց ոչինչ ունենալու, եւ ուրիշներ, որոնք բաժնեցին ամէն իրիկուան ինչ որ շահեցան օրուան ընթացքին: Բայց ասոնք չեն երանուածները: Ճիշդ է թէ հարուստը ինքզինքին չի պատկանիր, սակայն կան հարուստներ որոնք աղքատ կը մնան հոգիով, եւ աղքատներ՝ որոնք բնաւ պիտի չարժանանան երանութեան, ոչ լեռներու եւ ոչ ալ իրենց աղքատիկ յարկերու ներքեւ: Վասնզի հոգիով աղքատութիւնը կեցուածք մըն է աշխարհին դէմ, մարդուն ունեցածէն ու տուածէն վեր չափանիշերով:

Հնդիկ կրօնուսոյցը, ատոյիկեաններ եւ բոլոր ժամանակներու բարոյագէտները կը պատուիրեն հրաժարիլ հարստութենէն, սակայն աղքատութեան սէրը եւ ընչազուրկ վիճակ մը բաւ պիտի չգային երաշխաւորելու հոգիով աղքատը՝ լեռան պատգամին մէջ: Իմաստասիրական յղացք մը չէ ան, ոչ ալ կեանքի կանոն մը: Մարդը որ կը տառապի իր աղքատութեանը համար եւ կամ կը պարծենայ անով. շատ մօտ է հարուստի բարոյական վիճակին: Հոգիով աղքատը իր ուրոյն ուղղութիւնը ունի այս աշխարհը լեցնող իրերու եւ երեւոյթներու հանդէպ. ընկերային կամ տնտեսական վիճակ մը չէ ան, այլ հոգեկան կեցուածք մը. մէկը որ չի փորձուիր աշխարհէն,

այսինքն անոր չարչէն, ու չի ծախեր իր ազատութիւնը, որ «երկնաքաղաքացի» է եւ մաս չառներ այս երկրի անցաւորութենէն:

Երջանկութեան իրական աթոռը մարդուն ներսն է, ոչ թէ արտաքին իրերուն մէջ. մարդուն բարոյական կերպին եւ ոգեկան կեցուածքին մէջ: Արտաքին իրերը գոյն, ձեւ ու արժէք կը հագնին մարդուն ներքին լոյսին համեմատ: Այս աշխարհը լեցնող իրողութիւնները իրենց առարկայական իմաստով միշտ գոյ են, ինչպէս մանուկին այնպէս ալ հասուն մարդուն նայուածքին տակ, բայց նոյն կերպով չեն դիմաւորուիր. անոնք կը ձեւաւորուին ու կ'արժեւորուին մեր անոնց նկատմամբ ցոյց տուած կամ անոնց վրայ արձակած ներքին տրամադրութեան համեմատ: Այս տիեզերքը կազմող իրերը կային աշխարհի սկզբնաւորութեան, բայց չէին նշմարուեր, ինչպէս կը պատմէ Սուրբ Գիրքը, միայն արարչական լոյսին տակ անոնք առին գոյն, ձեւ եւ մարդուն իմացականութեան մէջ արժէք եւ իմաստ:

«Երանի աղքատաց հոգւով» յղացքը չի վերաբերիր հոս խեղճերուն, ընչազուրկներուն: Ինչպէս այն ատեն այսօր ալ հաւասարապէս ապերջանիկ են ինչպէս հարուստը՝ նոյնպէս եւ աղքատը: Մոգական առաքինութիւն չկայ ոչ մէկին եւ ոչ միւսին համար: Եթէ Սպողոնի ձեռքին տակ բոլոր գործիքները հաւասար անուշութեամբ կը հնչեն, այնպէս ալ կեանքի բոլոր պայմաններու ներքեւ կարելի է լսելի ընել հոգիին

երգը: Պայմանները եւ կեանքի վիճակները չեն որ կը ստեղծեն զայն, այլ անոնց հանդէպ մարդուն ցոյց տուած ներքին տրամադրութիւնը, անոնց վրայ իր արձակած հոգեկան լոյսը եթէ կ'ուզէք:

Աղքատ վիճակը չէ որ երանելի է, այլ հոգին որ վեր կը մնայ նիւթէն, վաղանցուկէն եւ պատրանքէն եւ անոնց պատճառած տաղտուկէն ու վէրքերէն: Հոգիով աղքատ չեն բոլոր անոնք՝ որոնք բուրգեր շինեցին իբրեւ յուշարձաններ այս աշխարհի թագաւորութեան, ոչ ալ անոնք՝ որ այսօր ութսուն յարկնոց շէնքեր կը բարձրացնեն դագաղի մը սահմանուած իրենց մարմնին: Բաբելոնի աշտարակը կառուցանելու այս նոր արհեստաւորները աշխարհին կը նային իբրեւ յաւիտենականութեան մը, եւ կը զատեն ինքզինքնին ուրիշներէն, ապահովելու համար միայն իրենց կեանքը այս մոլորակին վրայ: Հոգիով աղքատը ոչինչ ունի իրեն սեպհական, զինքը զատող ինքզինքէն եւ ուրիշներէն: Ան՝ որ չի փնտռեր իր թագաւորութիւնը, այլ բոլոր մարդոց, որոնք եղբայրներ են իրեն, ա՛ն է «հոգիով աղքատը»: Գիտութեան թագաւորութիւնը կը պատկանի բաց, աննախապաշար միտք ունեցողներուն. իսկ «երկնքի արքայութիւն»ը աննախապաշար սրտերու, որոնք իրենց «տէրերը» չունին, որոնք իրենց հոգին բոյծի չեն դրած հաճոյքի եւ ոսկիի որդնալից կարասներուն խորը:

Յետոյ հարստութիւնը պատիժ մըն է. ոսկին ու հաճոյքը կը խեղդեն մարդուն մէջ բաներ՝ որոնք ան-

հրաժեշտ են մեր երջանկութեան: Հարուստը ինքզինքին չի պատկանիր. իր մէջ կը մնային տակաւ կրօնական յափշտակութիւնը, բանաստեղծական զգացմայլանքը նիւթականէն դուրս իրողութիւններու նկատմամբ, եւ առաքեալական խանդավառութիւնը: Բռնուած իր հարստութիւնը աճեցնելու եւ պահպանելու հոգերով եւ զայն կորսնցնելու վախով, չունի ժամանակ յաճախ զայն վայելելու: Սիրոյ եւ ազատութեան իր ամբողջ զօրութիւնը գրաւուած է նիւթի այս կռիւէն, որուն մէջ նախապէս եւ իրապէս պարտեալ մըն է ինքը: Իր բարիքին համար ուզած է ունենալ մաս մը այս աշխարհէն, բայց կորսնցուցած է ինքզինքը ամբողջ: Բան մը այն աւելն մերն է երբ միայն մերն է: Մարդ չի կրնար ստանալ ոչ մէկ բան, — իրապէս ստանալ — ինքնիրմէն դուրս: Իրմէ դուրս բաներուն տիրանալու գաղտնիքը՝ անոնցմէ հրաժարիլն է: Հոգիով աղքատը ինքզինքին կը պատկանի, տէր իր ազատութեան, իր հոգիին եւ անոնցմով աշխարհին: Ով որ ոսկիին կը ցանկայ, կը հրաժարի խաղաղութեան, ազատութեան եւ սիրոյ բարիքներէն, այսինքն հոգիէն. վասնզի միակ աղքատութիւնը որ ճշմարտապէս հարուստ կ'ընէ մարդը՝ «հոգիի աղքատութիւնն» է:

Դրամն ու հանոյքը միայն ցնցեր չեն մեր անձնական երջանկութեան, անոնք կը պատուեն նաեւ ընտանիքին այն սուրբ քօղը որ կը պատէ ընտանեկան յարաբերութիւնը: Դրամը մարդուն ձեռքին մէջ

արժեչափը ըլլալէ յետոյ, մարդը կը վաճառէ ու կը գնէ նաեւ նուիրականութիւններ, որով հարուստը կ'աղքատանայ՝ ու կը տրտմի աշխարհի հոգին, վասն զի կը հաւատայ յարաբերական իրականութիւններու միայն, մինչ աչքը բացարձակ իտէալին կը նայի, եւ ազատութիւնը նիւթէն ծնրբազատման:

— Ստրիցը միշտ իր մէջ կը կրէ վերիցը — մտածում մըն է որ խոր իրողութիւններու կը նայի: Պարտիզպանը, ծկնորսը, հովիւը, ընկերութեան աստրին խաւերուն կը պատկանին. մարդեր են որոնց զգացումներն ու երազները պարզ են մանկունակ ըլլալու չափ, սուրբ եւ պայծառ: Մի՛ մոռնաք թէ մարդու մը մտածումը մտածումն է իր զբաղումին: Բայց թագաւորութիւնը կը պատկանի այս պարզ ու անմեղ մանկունակութեան, ուր ինչպէս մարդուն՝ նոյնպէս մարդկութեան ոսկեդար կայ արեւմտ եւ անամպ: Ու եթէ հիշդ է մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ այս անոյշ փորձառութիւնը, ան պէտք է աղբիւրը ըլլայ մեր բոլանդակ կեանքին եւ ակզբունքը նաեւ վաղուան թագաւորութեան: Մեր անցեալին վերաբերմամբ ըսուած բոլոր զրոյցները կուգան հաստատելու թէ մենք աքսորած ենք ինքզինքնիս այս անոյշ աշխարհէն, որ մեր եւ մարդկութեան մանկութիւնը եղաւ: Ճիշդ է թէ չենք կրնար մանուկ մնալ, բայց պարտինք մանկանալ, կարենալ բնակիչն ու անդամը ըլլալու «երկնքի թագաւորութեան»: Պարտիզպանը, ծկնորսն ու հովիւը աշխարհէն կը պահանջեն քիչ մը արեւ, քիչ մը

օդ, քիչ մը ջուր, կտոր մը հող եւ վերարկու մը լոկ, եւ այս աշխարհը շատ ընդարձակ է բոլոր այդ պահանջներուն համար: Անոնք չեն մտածեր ոսկի վահանակներու, աշխարհի չարիքին այդ միջնորդներուն, որոնք դիւրաւ կրնան համոզել որդին հայրն սպաննելու, կինը՝ ամուսնին դաւելու, եղբայրը՝ եղբօրը նենգելու, ծառան՝ տէրը խաբելու, չարագործը ուղեւորը կողոպտելու, ժողովուրդը՝ ուրիշ ժողովուրդին վրայ յարձակելու: Դրամը որ կը պղծէ անկողինը, կ'աղարտէ անմեղ ձեռքերը, կը փորձէ կոյսերը, կը սրէ ցանկութիւնները, կ'արծարծէ աւելութիւնները ու կ'ըլլայ ծիծաղն ու թոյնը մարդկային կեանքին ու քաղաքակրթութեան, կը տարանջատէ եղբայր հոգիները ինչպէս Աստուծոյ այս արդար արեւին մէջ, նոյնպէս մարդկային եղբայրութեան եւ Աստուծոյ հայրութեան զգացումին նկատմամբ: «Հոգիով աղքատներ», մարդեր են, որոնց աչքերը կուշտ են աշխարհի բարիքներուն, բայց մանաւանդ չարիքներուն դիմաց, որոնք կեանքին կը նային գերեզմանի մը լայնքէն միայն, որոնց սիրտը բուխ է մարդոց ինչպէս թշուառութեան՝ նոյնպէս դժբախտութեան նկատմամբ: Աշխարհը ընդարձակ է ու ճոխ եւ երբեւ դրախտ մը տրուած մարդուն. ամէնքը կրնան երջանիկ ըլլալ եթէ գիտնան երջանիկ ըլլալ: Երուսաղէմի մեծատուները, Լոնտոնի լորտերը եւ Ամերիկայի միլիոնատէրները աշխարհի այս թագաւորութիւնը յափշտակած եւ կեանքը դժոխքի են վերածեր թէ՛ իրենց եւ թէ ուրիշներու համար:

Վասնզի ինչ որ իրենք ունին ոչ իրենց եւ ոչ ուրիշներու կը պատկանի:

Ինչեր կ'անդրադառնան այն իրողութեան որ լեռան պատգամներուն է, պարզուկ էջերով մեզի հասած: «Հոգիով աղքատ»ը երանող Վարդապետը, ինչ անուշութիւն, որ իր բովանդակ կեանքի շրջանին ուրիշ կերպ ապրած ալ չըլլայ: Զուր տեղը չէ որ անկիա մեր նայուածքը երբեմն ուղղելու կը մղէ երկընքի ճնճուղին եւ հովիտներու շուշանին: Զուր տեղը չէ որ արտերու եզերքէն անցած ատեն, հասկերով հրաման կ'ընէ որ կշտանան իր աշակերտները: Այն օրերէն ասդին միշտ ճնճուղ մը դեղին իր կտուցը առած կը պտտի հատիկին եռեւէն եւ անկեր չի մնար: Ու հովիտին շուշանը աւելի աղուոր կը հագնի քան Սողոմոնին կիները: Հոգիով աղքատը ճնճուղին եւ շուշանին մէջ գեղեցկութիւն եւ բաւարարութիւն գտնող մարդն է այս աշխարհի երեսին: Որուն տրուած ըլլայ քախտը ուրիշ աշխարհի մըն ալ հետանկարը ունենալու. այս անգամ նոյնիսկ առանց ճնճուղի եւ շուշանի, այսինքն անհուն երանութեան կայլակ մը իբրեւ, կանչուած ինքզինքը լուծելու նոյն երանութեանը ջուրին մէջ:

Ամէն ինչ ունի ա՛յն որ ոչինչ ունի եւ մանաւանդ կ'ուզէ ունենալ:

●●

Բ

«Երանի սգաւորաց, զի նոքա մխիթարեսցին»:

Երբ կը գրեմ այս տողերը, օրերու սա մռայլին դիմաց, մտքովս կը տեսնեմ անծայրածիր թափօրը սգաւորներուն, մայր, քոյր, ամուսին, որոնք ռազմաճակատներու եւրին՝ իրենց արցունքը կը խառնեն թափուող արիւններուն, ու թափօրը անոնց՝ որոնք ընդունեցին երկրորդ այս երանին իր ուշագրաւ ճշմարտազանցութեանը մէջ, բայց ամենաստոյգը բոլոր երանիներուն: Սուգը որ իր խորհրդանիշ շղարշներով մեր կեանքին մէկ երեսը կը շինէ, անշուշտ բաւ-ինքեան իմաստ մը չունի: Սակայն բոլոր անոնք որ այս աշխարհի վրայ գիտակից ու խորունկ կեանքը կ'ապրին, կ'ուննան այդ սուգը:

Ո՞վ չի գիտեր թէ կեանքի հիմնայատակը ցաւ է, թէ գերագոյն հաճոյքներն իսկ, վերջին գումարի մը մէջ անոր պիտի վերածուին: Սուր, ծանր, մութ եւ խուլ տառապանքը, բոլոր այն բաներուն պէս՝ որոնք մեզի բնաւ հաշիւ չեն տար եւ կը պարտադրեն զիրենք մեզի: Տառապանքը որ կը ծնի մեր աշխատանքէն եւ նոյնիսկ հաճոյքներէն, կ'ընկերանայ մեր առաքինութեան եւ մտութեան, շուքի մը պէս եւրին է մեր սէրերուն եւ բարեկամութիւններուն. կը սլաքէ մեր մարմինը, կ'արիւնէ հոգին հոն՝ ուր չէինք սպասեր իրեն:

Կ՛ուզէ՞ք խորհրդանիշ անձնաւորութիւնները անկէ, Սոկրատը, Տանթէն, Միքէլ Անճելօ, Նարեկացին եւ Անծանօթ զինուորը: Օրօրոցէն գերեզման մեր անբաժան ընկերն է ան. միայն ծանծաղամիտներ եւ յիմարներ չեն զգար անոր սեղմ եւ ծանր օղակները, որոնք օրերու հետ կուգան սեղմելու մեր հոգին:

Խաղաղութեան ժողովներ, գիտական ու հարտարարուեստական ձեռնարկներ, ընկերային յեղափոխութիւններ, մեղմելէ աւելի կը հաստատեն անոր գոյութիւնը: Ամէնուրեք է ան, եւ եթէ գտնուէր մէկը այս աշարհի բնակիչներէն որ չզգար անոր մութ եւ յաղթահարող թաթին հարուածը, անմարդկային պիտի երեւէր անտարակոյս մեզի:

Եւ սակայն Աւետարանը ամենաուրախ գիրքն է աշխարհի, վասնզի այս գիրքին եւ կրօնին ետին կը կանգնի իր խորքին մէջ ուրախ անձնաւորութիւն մը: Փաստերու չի կարօտիր այս իրողութիւնը որ դժբախտաբար Միջին դարու արուեստին մէջ, ժամանակին յատուկ ներքնայայտնութեամբ մը, «տխուր» եւ «ժժգոյն» նկատուած է: Եւ արդէն տարօրինակ պիտի ըլլար մտածել որ ինքզինքին եւ իր դատին հաւատացող եւ անոր համար մեռնելու յօժարակամ հոգի մը կարենար տխուր ըլլալ, այսինքն ընկճուիլ կեանքի դժուարութիւններէն, որոնցմով միայն պայմանաւոր են յաղթանակները, այսինքն ուրախութիւնները:

Ուրախ հոգին միայն կրնայ սիրել մանուկները, բնութիւնը, հաւատալ իր Հօր, մօտենալ գուրգու-

բանքով այս կեանքէն անժառանգներուն, ամոքելու համար անոնց ցաւը: Իր ներկայութիւնը թէ՛ իր եղած տեղերուն եւ թէ այն փոքրիկ խումբին մէջ որ զինքը կը շրջապատէր՝ ճառագայթներ կը ցանէ: Բայց անիկա ունեցաւ իր տրտմութեան պահերն ալ: Ուրախութիւնն ու տրտմութիւնը զիրար ներհակող իմաստներ չեն ինչպէս կը կարծուի: Կեանքը ուրախութիւններու եւ վիշտերու չէ բաժնուած: Այս վերջինները արտայայտութիւններն են միայն անոր: Երկուքն ալ կուգան նրբազգածութեան նոյն կարողութենէն, զգայնութեան միեւնոյն մակարդակէն՝ զոր հոգին կ'արտայայտէ կեանք ըսուած իրողութիւններուն դիմաց: Ովկիանոսը որ իր անհուն տարածութեան եւ խորութեան մէջ, ունի ահաւոր փոթորիկներ, ունի նաեւ անոյշ եւ խաղաղ պահեր: Վասնզի հոն ուր մեծ փոթորիկներ կը ծագին, հոն է դարձեալ որ մեծ ու իրական անդորրութիւններ կրնան տիրել: Զգացում չունեցողը զուրկ է նոյնպէս արտայայտութենէ, եւ ի վիճակի չէ փոխադարձ ընդունելու ազդեցութիւնը: Մեր պատմութիւնը չէ որ կը շինէ մեր իրական կեանքը: Մեր վիշտերն ու քերկրութիւնները, մեր գիտութիւնն ու փորձառութիւնը օրէնքի մը մէջ միայն նկարագիր կը հագնին, եւ այդ օրէնքը նոյնիսկ նկարագիրն է մարդուն: Եթէ Թաքոր լեռան ուրախութիւնը կ'այլակերպէ զինք, եւ Գեթսեմանիի տխրութիւնը արիւնով եւ քրտինքով կ'ողողէ իր մարմինը, պատճառն այն է որ առաջին պարագային իր

հոգիին ուրախութիւնն է որ դուրս կը թափի, եւ մարմինը կը մասնակցի այդ ուրախութեան, իսկ երկրորդ պարագային՝ հոգին կը մասնակցի իր երկրորդ կէսի տրտմութեան: Բայց իրական մարդը վեր կը մնայ այս երկուքէն ալ:

Ո՞վ է սակայն ազաւորը, որու մասին կը խօսի լեռան Մեծ Բարոզիչը, եւ որո՞նց է որ կ'երթայ իր երջանիկ մտածումը: Անո՞նց արդեօք որոնք խոցուած են իրենց ամենէն քաղցր սիրոյն մէջ ու չեն մասնակցիր աշխարհի ուրախութեան ու կուլան հետեւաբար իրենց անձնական դժբախտութիւնը, եւ կամ մերձաւորներու չյաջողած ջանքերուն եւ այն բիւր անգամ երազուած բարիքներուն վրայ, որոնք միշտ հեռու մնացին՝ մեր եւ ուրիշներու յանցանքէն: Եւ կամ անծայր կարաւանը տառապողներուն, վրիպողներուն, ախտաժէտներուն ինկածներուն, յուսահատներուն, մէկ խօսքով բոլոր անոնց որոնք կորսնցուցած են սէր, բարիք կամ պատրանք զոր ունէին կամ ուզեցին ունենալ, եւ որոնց տեղը այժմ անվերականգնելիօրէն պարապ կը զգան: Անո՞նք՝ որ յուսով ու քաջութեամբ սկսան կեանքը, բայց տակաւ զգացին թէ իրենց երջանկութիւնը փշրուած է աւազէ բլրակի մը նման, ու կեանքի դառնութիւնը առած մեկուսացան իրենց ցաւը մարսելու: Եւ կամ անո՞նք որ լռութեան մէջ կ'արտասուեն, ծածկելով իրենց վիշտն ու արցունքը մարդոց նայուածքներէն: Որոնց վէրքը շատ աւելի խոր է, մարդոց աչքերուն չբացուելու չափ խոր:

Սակայն կեանքէն վիրաւոր ամէն հոգի սգաւոր չէ: Արցունքը, տրտմութիւնը, յուսահատութիւնը, խորհրդանշերը չեն երանուած այդ վիճակին: Սգաւորութիւնը հոգեկան թափանցողութիւնն է. սգաւոր չեն նկատուիր բոլոր անոնք, որ մելամաղձոտ կը ծնին, իրենց ջիղերուն վրայ ընդունած ըլլալով կնիքը առհասական մեղքերու, մաշումներու: Կամ անոնք որ կուլան իրենց իսկ հեղինակած մեղքերու պատասներուն վրայ, ապաշաւի դառն ու անկեղծ արցունքով: Սգաւորին վիշտը իր ուրոյն աղբիւրները ունի. զգայուն հոգին՝ որ իրերն ու երեւոյթները իրենց բացարձակին, իտէալին կը տանի, որ իր մէջ կը կրէ աշխարհ մը շատ աւելի մեծ ու պայծառ, եւ որ կը տառապի իր ունեցածին շատութեանը համար: Գերագոյն հարուստն է սգաւորը, վասնզի մինակ է այդ ճոխութեանը մէջ, ու գիտէ թէ իր քովէն անցնող բազմութիւններ անմասն են իր ունեցածին: Մեծ անձնաւորութիւններ՝ անոնք կոչուին հերոս, արուեստագէտ կամ սուրբ, մարդեր են որոնք հարուստ են մարդկային ու աստուածային կարողութիւններէն: Ուժը, գիտութիւնը եւ արբութիւնը որ կը բխի այնքան առատօրէն անոնցմէ, գիրենք կ'ընէ մէկ կողմէն անսովոր եւ միւս կողմէն սգաւոր, վասնզի անոնք կը մնան բարձր ու անմատոյց: Անոնք իրենց մեծութեան տրտմութիւնը ունին:

Նարեկացին սգաւոր մըն է, վասնզի իր գաղափարատիպին նմանելու գերբնական ըղձանքին մէջ,

անիկա կը հետապնդէ զինք անհունացնող տեսիլքը: Եւ ով որ իր գիտութիւնը կը բարգաւաճէ, կը շատցնէ նաեւ իր տրտմութիւնը: Սգաւոր է Տանդէն, վանզի քաւարանի ու դժոխքի մութ արահետներէն որոնց միշտ իրմէն խուսափող պատկերը, զինք ամբողջացնող կէսը:

Անոնք են իրական սգաւորները, որոնք բաժնուած իրենց կեանքը երկփեղկող սէրէն, կամ իրականութենէն, զանոնք գտնելու, անոնցմով ամբողջանալու խոր անձկութիւնն ու խոյզը ունին: Մարդիկ՝ որոնց վիշտը արդիւնք չէ կեանքէն պատճառուած անբախտութիւններու կամ ներքին բեկումներու: Որոնք տրտում են ոչ թէ երկրին երեսը ծածկող մութին համար, այլ Աստուծոյ դէմքը աքօղող մշուշէն: Գիտունը բաժնուած իր եզմարտութենէն, արուեսագէտը իր տեսիլքէն եւ հաւատացեալը Աստուծմէ, սգաւորներ են:

Տագնապը որ կ'ընկերանայ գիտունին եզմարտութեան իր որոնումին մէջ՝ օրինակներով չի բացատրուիր: Անոնք կոչուին Ֆէքլէր, Նեւտոն կամ Էյնիըն, փակուած իրենց աշխատանոցներու պատերու ետին, կը ջանան իրենցը ընել անտարազելի օրէնքները տիեզերական դրութեան: Կեանքին ապառնացող ոյժերուն, ինչպէս կեանքը աւելի լուսաւոր ընող բարիքին համար այս կռիւը եթէ մէկ կողմէն կը պահակէ զիրենք իրենց մեծութեանը մէջ, սերունդներու երախտագիտութեան, միւս կողմէն զիրենք կ'ընէ տրտում

ու ազաւորը: Վանզի մեզմէ ո՞վ երբեք իր որոնածը գտաւ, եւ որո՞ւն իր պահանջին չափովը հատուցուեցաւ այս աշխարհին վրայ: Աստուածներու կրակին համարձակողը իր լիարդին ցաւովը պիտի ազայ միշտ, մեծութիւնները չհանդուրժող այս աշխարհին վրայ, այս է գիրը բոլոր մեծերուն: Եւ սակայն երանելիներ են անոնք, վանզի կեանքի մութին ու խորհուրդին մէջ կը վառեն լոյսեր, ինչ փոյթ շատ անգամ այդ լոյսին մէջ այրուելու համար:

Տրտում է արուեստագէտը. կեանքին նայող իր հոգին առանց տառապանքի չէ որ ետ կուգայ: Իսկ իրերէն ու մշուշներէն անդին կեանքի իսկութեան իր երթը՝ զինք կ'ընեն անտարբեր ու տառապող: Մեր շուրջ անորոշուած քառսէն, արուեստագէտը կը ճգնի վերբերել երազը մարդուն՝ որ կը յապաղի լեռան ետին, յոյսը սիրտերուն՝ որ թռչունի թեւով կը հեռանայ ու վառ յիշատակը քիչ քիչ ցամքող կեանքին: Ու ազաւոր է արուեստագէտը իր այս նոր աշխարհաշինութեանը համար, ինչպէս տրտում՝ իր նորակերտ աշխարհին մէջ:

Հին աշխարհը տառապանքի նկատմամբ երկու կեցուածք կը ճշդէ, վայելք՝ Եպիկուրին հետ, եւ անտարբերութիւն ստոյիկեան Զենոնով: Զբօսնուլ կամ կրել երկու ծայրայեղ լուծումներ են հին աշխարհին: Ջնացնել վիշտը եւ արծարծել հաճոյալին, կամ անտարբեր մնալ երկուքին ալ նկատմամբ՝ չեն լուծեր հարցը:

Սուրբ Գրքին մէջ եւս տառապանքի հարցը սիստեմի չէ վերածուած, ոչ ալ իմաստասիրութեան յանգած: Վիշտը ոչ բնական երեւոյթ մըն է, ոչ ալ Աստուծոյ նախախամեցողութեան արդիւնք: Ան կը ծնի հոգեկան անկարգութենէն, կեանքը դիմաւորելու սխալ կերպերէն, մեղքէն, որ սակայն պատիժը չէ անոր:

Բայց խոշոր է տարբերութիւնը տառապանքի եւ պատուհասի վիճակներուն: Առաջինը եթէ ազնըւացնող է, վասնզի իր հալոցին մէջ միայն կը փորձուի կեանքի ոսկին, միւսը ազնուական է ինքնին: Պատուհասը վիճակ մըն է ուր հոգին սթօղուած չէ նիւթական ըղձանքներու մշուշով, եւ աւելի յստակ ու խորունկ կ'զգայ ծարաւը ճշմարտութեան, արդարութեան եւ սիրոյ: Մարդեր որոնց հոգին աւելի ընդունակ է դարձած տեսիլքի եւ մտածումի: Մեր ազգային սուգը մեր կրած տառապանքներուն համար չէ անշուշտ, այլ այն ազնիւ մտածումներուն եւ զգացումներուն համար, որոնք քնաւ չպակսեցան մեզի: Մեր ինքնութիւնը տեւականացնելու կատարելութեան գաղափարը թէեւ արիւնած է յաճախ մեր ոտքերն ու սիրտը, սակայն զոհունակութեամբ լեցուցած է մեր հոգին, եւ այդ դժնդակ վիճակներուն դիմազրաւելու կորով ներշնչած մեզի:

Բոլոր գեղեցկութեանց արցունքէն ծնած ըլլալու փաստը անբաւարար է տառապանքն ու սուգը բիւրեղացման մէջ տեսնելու մեր օրերու մեծագոյն խորհուրդէն, արուեստով մեր մէջ գոյատեւ՝ ցաւերէն որ-

բան յուզականութիւններէն: Այսօր ազաւորներ են ամենէն աւելի իրենց երազներէն հալածուած մարդեր:

Տառապանքը իր դրական արդիւնքներուն հետ միասին ունի իր բացասական ու քանդիչ երեսները. եթէ ան յաճախ արցունքներ կը ցայտեցնէ անտարբեր եւ կուղպ հոգիներէն, շատ անգամ ալ կը խամրէ ծաղիկը սրտին: Գողգոթայի երկու աւազակները տառապանքի նոյն վիճակը կ'անցընէին, սակայն անոնցմէ մէկը կ'օրհնէր եւ միւսը կ'անիծէր իր տէրը: Տառապանքը քիչ անգամ իր աստղերը կը բանայ մութին վրայ:

Այսպէս չէ սակայն ազաւորը, անիկա կորուստ մը փնտռելէ աւելի կ'որոնէ տեսիլքն ու մտածումը այս աշխարհէն վեր, քայց այս կեանքը տանելի ահաւոր մղձաւանջին. ազնուական համակերպութիւն մը, լուրջ ընկալչութիւն մը պատմուճանելով, որպէս զի մենք մեր մէջ անգամ մըն ալ չկործանինք, մեր տրկարութեան փտաստէն յաղթահարուած: Տառապողը միշտ տկար մըն է, ազաւորը արու, հպարտ եւ ազնուական: Որ իր կորուստը վերստին ապրելու եւ տեսիլքը անդադրում հետապնդելու ուժն ու հաւատքը ունի, որ իրեն կը բանայ ափունքը աստղերէն անդին Մեծ Անծանօթին, որ կամարներ կը ձեւէ իր հոգիին մէջ դէպի գերագոյն արդարութեան յղացքը, հակառակ որ աշխարհի վրայ ամէն օր նիւթը հերքումը կ'ընէ այդ երազին:

Ան որ բուռ այդ խօսքը, գերագոյնն է բոլոր մարդոց, երկինքն ու երկիրը ունեցող հարուստը:

Հարցուի թերեւս թէ ինչո՞ւ երանի կուտար ինք իր շուրջը խռնուողներուն, Գալիլիոյ այդ խոնարհ բլրակի լանջքին նստած: Տրտում է պատասխանը, վասնզի բոլոր անոնք՝ որոնք իր ծայնին քաղցը շեշտէն մագնիսուած, վազած եկած էին իր շուրջ, կրուստի մը թախիծը ունէին իրենց շրթներուն եւ յամեցող երազ մը իրենց թարթիչներուն, հրեաներ էին անոնք, երկրի ու երկնքի բոլոր բարիքներուն, պատգամներուն ամրապինդ փաթթուած շահադէտներ: Մին իր առողջութիւնը, ուրիշ մը իր յոյսը կորսնցուցած, եւ շատեր իրենցմէ խուսափող երազին ի խընդիր: Տրտում կամ ուրախ անոնք բոլոր սակայն չունէին սուգի այն վիճակը որ ազնուութեան շղարշի մը մէջ մեզի կը մատուցանէ բոլոր զրկանքներն ու տառապանքները. եւ դուք չէք գիտեր որքան ազնիւ են հատու երազները եւ ինչ դիւրաւ լլկանքի, չարչարանքի կը վերածուին մեր ներսը: Հոն այդ սարին վրայ հաւաքուողները իրենց զգոյիկ վիշտերու եւ կորուստներու սուգը ունէին, եւ եկած էին հոգիի մեծ հարուստէն բաժին առնելու: Յիսուս կ'երանէ իրական սգաւորները, որոնց մէջ սուգն ու մխիթարութիւնը իրարմով կը սնանին եւ տրտմութիւնն ու բերկրանքը գիրար կ'ամբողջացնեն, որոնց վիշտին բնոը քաղցր է, եւ մխիթարութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ իր սուգին փոխարժէքը, նախօրօք ընդունած ըլլալու հոգեկան քաղցրութիւնը, ըստ աշխարհի՝ վարձատրութիւնը:

Սգաւորները շատ կը նմանին կարգ մը վանական դրութիւններու մէջ մշտավառի մը առջեւ գիշեր ցերեկ հսկող վանականներուն: Անոնց հոգին լոյսին յառած կը մնայ միշտ, հակառակ իրենց շուրջի մութին ու աղմուկին: Տիւ ու գիշեր կը քաղցրանայ հսկումի նատած սենեակի պատուհանին լոյսը, եւ կը զգաս թէ հոն՝ վարագոյրներու ետին, սիրտ մը կ'այրի աշխարհի մութ ու անտարբեր խղճին վրայ:

Ա.յսպէսով է որ լեռան վրայ առաջին անգամ իրարմէ կը գաղուին երկար ատեն իրարու հետ շփոթուող վիճակները: Ա.յդ օրերէն ասդին թաւալող դարերը հազիւ մարսած են Մեծ Վարդապետին այնքան պայծառատեսօրէն պատգամած այդ վիճակին թելադրանքները: Որո՞ւ համար գաղտնիք է որ տառապողներու անհուն լեզէոնին դէմ այնքան քիչ ըլլան սուգին հերոսները, այսինքն մարդեր՝ որոնք գիտնան իրենց ջիղերուն վրայ դիզուած կակիծէն, զրկանքէն, մոխիրէն հանել պատառ մը կապոյտ, կտոր մը հոգի, երկուքն ալ զերծ մեր աշխարհի կնիքէն, պայմաններէն, յաւերժ եւ անայլայլ, թելադրելու չափ յաւերժութեան, անայլայլութեան մեծ յղացքը մեր ներսը:

Սգաւորը ամենէն մօտիկն է Ա.ստուծոյ, ամենէն քարին ըլլալէ վերջ մարդոց:

Գ

«Եչաքի հեզոց, զի նոքա ժառանգեսցեն զերկիր»:

Ճշմարտազանցութիւններու շարքը, որ գլխաւոր նկարագիրն է երանիներուն, կը շարունակուի, եւ աւելի քան մտաբախ կը դառնայ: Բաւական դժուար կուգայ մեզի, մեր օրերու աշխարհի բնակիչներուս, (ո՜հ, մեր միամտութիւնը, աշխարհը մեր կարծելու, մեր ծեռակերտը դաւանելու, երբ անիկա առնուազն տասը հազար սերունդներու արեան. գինն է եղած), մտածել թէ հեզերը կրնան տէրերը ըլլալ երկրին, որ ինչպէս միշտ, այսօր աւելի քան երբեք բաժինն է հզօրներուն, տիրողներուն, յափշտակիչներուն, անխիղճներուն:

Եւ սակայն հոս, Գալիլիոյ խոնարհ լեռան վրայ, Մեծ Վարդապետը հեզերուն կը խոստանայ հզօրներու այդ ամբարտակը, այսինքն մարդոց՝ որոնք չեն յաւակնիր, չեն տիրեր եւ չեն յափշտակեր, երբ գիտենք թէ մարդկային բովանդակ պատմութեան մէջ հզօրներուն, ճարտարամիտներուն է եղած յաղթանակը: Տակաւին մինչեւ այսօր չարին հակառակ չկենալու սկզբունքը չէ մարսուած քրիստոնէական բարոյականէն: Մարդոց պատասխանը քնութեան, կ'արտայայտուի առհասարակ վրէժխնդրութեամբ, փախուստով, եւ հազուադէպօրէն՝ հանդուրժողութեամբ: Առաջինը կ'աճեցնէ չարիքը, երկարածգելով վրէժ-

խնդրութիւններու զարհուրելի շղթան: Փախուստը կը կրկնապատկէ հակառակորդին քաջութիւնը: Միայն հանդուրժողութիւնն է որ կը դիմակալէ անխուսափելի չարիքներու շարքը՝ իր առաջին իսկ հանգրուանին: Հանդարտութիւնը երբ տկարութիւն չէ, մեղմութիւնը երբ վատութիւն չէ, սքանչացում կը պատճառեն ամենէն գեհենիկ հոգիներուն անգամ: Սակայն անոր համար անհրաժեշտ է գերիշխանութիւնը իր արիւնին, ջիղերուն եւ չմարզուած բնազդներուն վրայ: Դժուար՝ բայց միակ կերպն է նուաճեցնելու չարիքը իր եւ ուրիշներու մէջ: Ով որ յաղթել գիտէ իր անձին, ան միայն կրնայ յաղթել թշնամիներուն: Սուրբերուն է տրուած գայլերուն հեզ ըլլալ սովրեցնել: Լեռան Մեծ Քարոզիչը չի հաւատար մարդուն նախնական հոգւոյն կատարելութեանը, այլ անոր ապագայ կատարելութեան: Որպէսզի կարելի ըլլայ այդ՝ անհրաժեշտ է որ մարդը լայնէ իր աշխարհը, ընդարձակէ իր անձնականութեան պատերը, որ փոքր չհյնան իր համեմատութեան եզրերը: Պէտք է յեղաշրջուի արժէքներուն տախտակը մարդերու ըմբռնումին մէջ, որպէսզի կարելի ըլլայ բռնել ու հաստատել այն էական առաքինութիւնները, որոնք բանալիներ են մեր յառաջիմող կարողութիւններուն:

Հեզութիւնը բնական ու հասարակաց նկարագիր մը չէ, այլ յայտնեալ, ստացուի առաքինութիւն մը: Բնութեան պայքարի ու մրցակցութեան անսահման դաշտին վրայ, որ մարդկային կեանքն է, իր դարաւոր ժամա-

նակամիջոցներով, հեզութիւնը բնական վիճակ մը կամ անոր անդրադարձը չէ մարդուն մէջ, այլ յայտնեալ օրէնք մը, գրուած կարգ մը մեծութիւններու մէջ, անոնք կոչուին Մովսէս, Պուտտա կամ Յիսուս: Սուրբ Գիրքը որ մասնաւոր ժողովուրդի մը պատկանելէ աւելի բովանդակ մարդկութեան է, վասնզի հոն բոլոր դարերու պատկանող մարդերու հոգիին երեսները կան նկարուած, որոշ չափով ուրիշ բան չէ, բայց դաստիարակութեան ու յայտնութեան համբան, ուղեգիծը: Եղիայի տեսիլքը կարկառուն օրինակ մըն է այս իրողութիւնը յայտնաբերող: Օրէնքի եւ խստութեան այդ մարդը, փնտռուած տիպարն է ոչ միայն օրէնքի եւ աստուածպետական խստութեան, այլ հին ժամանակներու բիրտ հոգիին: Բայց Քորեբին վրայ ան իզուր որոնեց զԱստուած փոթորիկի եւ կրակի մէջ, իրեն տրուեցաւ զայն զգալ միայն քաղցր ու մեղմ հովին մէջ, իբրեւ խորհրդանիշ սիրոյ եւ խաղաղութեան: Մեծ է դասը որ հոս մասնակի, իսկ երանութեան լեռան վրայ իբրեւ պատգամ կը հաղորդուի բովանդակ մարդկութեան: Կեանքի գերագոյն ու գեղեցիկ սկիզբը կրակի ու փոթորիկի մէջ չէ եւ անհնարին է զայն ստեղծել մարդկային ամբոխեալ հոգիներուն եւ աշխարհին մէջ՝ առանց այն քաղցր ու մեղմ կեցուածքին՝ որ հեզերուն եւ քաղցրերուն է յատուկ:

Ու ինչպէս բնութեան՝ նոյնպէս մարդկային պատմութեան դաշտը հզօրներուն, ոյժի եւ բռնութեան

ներկայացուցիչներուն չէ որ պատկանած է, այլ անոնց շուքին ու փոշիին մէջ հազիւ նշմարելի՝ խոնարհներուն եւ մարտիրոս ժողովուրդներուն:

Որքա՜ն ճշմարիտ է այն խօսքը՝ թէ ապահով չեն ոյժի եւ խաւտւթեան վրայ հիմնուած տիրապետութիւնները, եւ ուշ կամ կանուխ, պիտի խորտակուին իրենցմէ աւելի հզօրէն:

Եթէ Սոկրատը ուզեց նորոգել քանը, Մովսէս՝ օրէնքը. Յիսուս կատարելագործել կ'ուզէ ամբողջ մարդը, ով որ Իր հետը կը կենայ, հակառակ է մարդուն հին բնութեան, այսինքն անաստւթեան:

Ձամբա՜ն այս յառաջդիմութեան. գիտակցութիւնը ինքզինքին, իր ստոյգ արժէքներուն: Ու այս վերջինը կ'ենթադրէ արժէքներու բաղդատութիւնը ու անոնց գերագոյն չափանիշին առջեւ կենալու եւ անոր դէմ ինքզինքը կշռելու գիտակցութիւն: Ճշմարիտ քրիստոնեան հեզ է եւ խոնարհ, վասնզի անհուն է իր իտէալը, ինչպէս անհուն է անոր հասնելու, անոր հաւասարելու իր ձգտումը: «Եղերուք կատարեալ որպէս Հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է»:

Երանի հեզերուն, որովհետեւ անոնց է երկիրը: Հոս խոստացուած երկիրը հողակոշտերու դաշտը չէ, ոչ ալ քարի ու երկաթի ամրոցները մարդոց. այլ այն ճշմարտութիւնը որ աշխարհին է, եւ ատով մարդուն, առանց որուն մարդը ոչինչ ունի եւ ոչինչ կրնայ շահիլ: Հեզութիւնը քրիստոնէական առաքինութեանց հանգոյցը, սիրտն է: Բանի մը ցանկալու հա-

մար, հարկ է ունենալ ատկէ պակասին զգացումը իր ներսը, ինչպէս տեղ մը կարենալ երթալու համար անհրաժեշտ է տեսնել հեռաւորութիւնը չուկէտին:

Հեզութիւնը փնտռուած առաքինութիւն մը չէ հին աշխարհին համար, արեւմուտքը գրեթէ կ'անգիտանայ զայն (կ'ակնարկեմ Հելլէն եւ Լատին մշակոյթին), իսկ արեւելեան հասկացողութեան մէջ խորհրդանշանն է ան ինքնալքումի եւ հրաժարման: Սուտարանը բառին կը ներարկէ նոր կարելիութիւններ, ոյժ, կերպարանք: Եւ բառերը բարացուցիչներ են ժողովուրդներու հոգեկան զարգացման. բառի մը կեանքը՝ կեանքն է շատ անգամ մարդկային քաղաքակրթութեան:

Սակայն ի՞նչ է տարողութիւնը հեզութեան իրական յղացքին. հեզեր չեն անոնք, որոնք համեստութիւնը, խոնարհութիւնն իսկ իրենց ծայրակէտին տարած կ'ըլլան, ծածկելու համար շատ անգամ իրենց նմաններէն, ծայրայեղ փառասիրութիւններ, խուլ եւ խորունկ ախորժակներ: Մեկուսացում, հրաժարում կեանքէն՝ եւ անոր հանդէսներէն, մարդիկ յաճախ շփոթեցին առաքինութեան հրամայականի մը հետ, շատ մօտէն յիշեցնող հեզութեան յղացքը: Գրողը որ չի զիջանիր ուրիշներու կարծիքը, յարձակումը ինչպէս դրուատումը արժեւորելէ, նմոյշ մըն է հիմնովին անհեզ հոգեբանութեան մը: Երբ փոխանակ դիմաւորելու աշխարհային այդ ծայները, կ'ապաստանի իր աշտարակի առանձնութեան: Ով որ չի պայքարիր,

իր տեղը ուրիշին կուտայ, եւ կեանքի մեծագոյն չարիքները կը ծնին յաճախ այս մեղապարտ ու մեղսակից հրաժարումներէն: Դարձեալ իրական հեզը չէ ան, ինչպէս Յոյն մեծ իմաստասէրը կ'ուզէ հասկնալ, որ դիւրին չի բարկանար ու կրնայ պահել իր հաւասարակշռութիւնը բոլոր այն բաներու նկատմամբ, որոնք ուրիշներու վրդով կը պատճառեն, եւ պատրաստ է միշտ ներելու, նոյնիսկ անիրաւին: Այս տեսակ մը անզգածութիւնը կը թելադրէ քօմբլէքսներ, արդի հասկացողութեամբ անբաւական եւ անաւարտ:

Հեզութիւնը հականիշն է հպարտութեան եւ ամբարտաւանութեան, ըստ ընկալեալ գնահատմանց. որոնք իրենց շեշտուած կերպարանքին մէջ կիրքերու կը վերածուին խանգարելու չափ կշիռը ընկերային կարգերու, անոնք յաճախ անծնասէրներ, փառասէրներ են, ուստի անիրաւ:

Հեզերը քաջ են, արհամարհելու չափ բռնութիւնը, անիրաւութիւնը եւ չխանգարելու անոնց դէմ իրենց հոգիին խաղաղութիւնը: Հեզութեան խորհրդանիշ պատգամը, հոգիներու խաղաղութեան, այսինքն իրական խաղաղութեան, ժամանակէ մը ի վեր անհատներէն զանգուածներու սեփականութիւն կը դառնայ տակաւ. Հնդիկ ժողովուրդը իր մեծ առաջնորդին միջոցաւ, տարիներէ ի վեր, ոչ բռնութեան յորդոր կը կարդայ աշխարհին, եւ իր տիրապետողներուն: Ռամկավար ոգին վերջացող դարու կէսէն ի վեր սկսած է չհաւատալ նիւթական ոյժին եւ անով պայ-

մանաւոր բոլոր հաստոյթներուն: Աշխարհի հզօրներն անգամ ստիպուած են այսօր լաստակերտելու իրենց իշխանութիւնը մեղմ ու արդար սկզբունքներու վրայ, որոնք վաղուան հրամայականները պիտի դառնան անշուշտ, եթէ աշխարհը պիտի ուզէ իրագործել այն գերագոյն իտէալը, որուն յղացքին մէջ միայն կեանքը գեղեցիկ է եւ բանաւոր:

Լեռան քարոզին մէջ հեզութեան գաղափարը շատ աւելի հարուստ է. հեզը ան է որ կը նայի երկրին՝ իբրեւ Աստուծոյ կալուածին, գիտակ բնութեան եւ անոր վարիչ օրէնքներուն եւ սկզբունքներուն, որոնցմով իրերը կը կառավարուին, եւ կ'ապաստէ համբերութեամբ աշխարհի եւ մարդոց բարիքին: Հեզերը կեանքի ներքին օրէնքներուն գիտակ եւ անոնցմէ ղեկավարուած մարդեր են:

Յանկութիւններ եւ անոնց ծնունդ տուող ազդակներ չէ որ կը պակսին անոնց, ինչպէս կը թելադրէ հնդիկ հասկացողութիւնը: Հեզը ցանկութեան բոլոր կարելի արմատները, ինչպէս պարտէզի մը մէջ, ունի իր մատներու հաստղութեան: Ոչ ալ մարդը անհեզ ընող խոշոր ծգտումները ինքնաբերաբար երկրորդ աստիճանի իջեցուցած են իրենք զիրենք իր մէջ, ստեղծելու համար մարդերու այն միջակ տիպարը, որ աւելին չի ցանկար ու չի ծգտեր, որովհետեւ այդ աւելին շատ հեռու է իր ուժերու աղեղէն:

Հեզը չի տարակուսիր իր ուժերէն, բայց գիտէ ճշդել տարբերութիւնը որ կայ աշխարհի ըսածին եւ

կատարուածին եւ իր հասկացողութեանը միջեւ: Հեզերը ունին իրենց սեփական կալուածը եւ գիտակից են իրենց գերազանցութեան, առանց մեծ գաղափար մը ունենալու սակայն իրենց մասին, վասնզի գիտեն թէ զիրենք ոգեւորող կարողութիւնը իրենցը չէ, այլ կը գործէ իրենց միջոցաւ:

Ինչպէս արեւը յանկարծ լուսաւորելով արքայական գոհարատուփ մը, իւրաքանչիւր քարին կ'ընծայէ մասնաւոր շող մը եւ լոյսի առուներ կը ժայթքեցնէ, այնպէս ալ հեզութեան ոգին մարդկային արարքներու կը հագուեցնէ առանձնայատուկ շնորհներ՝ որոնք մեծ հոգիներուն միայն յատուկ են: Եւ մեծ հոգիներ, այսինքն հեզեր՝ անոնք են միայն, որոնք տարած են յաղթանակը իրենց ներքին աշխարհին, եւ ատոր շնորհիւ դիւրութեամբ կը դիմաւորեն կեանքի արտաքին հարուածները:

Դիտուած է կեանքի մէջ՝ որ իրական մեծերն ու քաջերը հեզ են եւ խոնարհ, եւ վեհանձնաբար ու բարձրօրէն կը նային տկարին եւ անօժիտին: Անկարներ ու վախկոտներ են որ շատ յաճախ կ'աղաղակեն ու կը յանդգնին, նման մանուկներուն, որոնք մութին մէջ կ'երգեն եւ կարգ մը կենդանիներուն որոնք վախէն կը յարձակին. ասոնք կերպեր են քօղարկելու համար իրենց ներքին անկարողութիւնը, որուն գիտակից են իրենք: «Ով որ տէրն է ինքզինքին, աւելի է, քան քաղաքներ գրաւողը» (Դիրք Առակաց Ժ.Զ. 32):

Ինչպէս բնութեան մէջ, մեղմութիւնը, անուշու-

թիւնը, այսինքն գարունը սիրելի է, այնպէս ալ մարդկային ընկերութեան մէջ հեզ եւ քաղցր բնաւորութիւնները դիւրահաղորդ են եւ արգաւանդ, անոնք դիւրաւ կը գրաւեն իրենց ընկեր մարդերը եւ կ'ստեղծեն ընդհանուր վստահութիւն իրենց շուրջ, եւ մանաւանդ իբրեւ հանգչած եւ իմաստուն հոգիներ՝ գիտեն դիմաւորել դէպքերը անոնց բնոյթին եւ բերումներուն-համաձայն եւ ղեկավարել զանոնք:

Արեւմուտքը իր գիշատիչ բնազդներուն տնկարանը կը նկատէ երկիրը, իսկ արեւելքի մէջ երկիրը հպարտութեան ամրոց, բերդ, քաղաք ըլլալէ առաջ ակօսն է ցորենի հասկին:

Եթէ ճիշդ է թէ մարդ կեանք ըսուած իրականութեան մէջ երկու կեցուածքներ կը ճշդէ առհասարակ, մին իր անձէն անդին տիրելու եւ ուզելու արարքը, որ իրեն սեփականացնել կը փորձէ այն բոլոր բարիքները զորս աշխարհը կրնայ տալ, իսկ միւսը՝ տիրապետումն է ինքզինքին, տանելու համար անձը առաքինութեան յաղթանակներուն, մարտիրոսութեան: Առաջին կերպին մէջ կը յաղթանակէ մեր առնող եսը, երկրորդին մէջ մերը մեզի տուող եսը: Այս վերջին արարքով՝ մարդը կրնայ տառապիլ. բայց տկարութեան արդիւնք չէ այս, ինչպէս կը կարծեն հոգեկան կոյրերը, ոչ ալ դժուարութեանց համակերպելու կրաւորականութիւն մը. այլ անմռունչ ինքնակերտում մը, վերելք մը խուճ առ խուճ եւ լեռ առ լեռ, տանելու համար կեանքը իր բարձրութեան, իր յաղթա-

նակին, այսինքն երկրի իրական տիրապետութեան:

Քրիստոնէութեան տարածման եւ յաղթանակներու պատմութիւնը մեծածաւալ փաստն է այս իրականութեան. ինչ որ չկրցին ընել Աղեքսանդրն ու Կեսարը, եւ բոլոր ժամանակներու յաղթական բանակները, ըրին խոնարհ, քաղցր բայց անընկճելի առաքեալները: Վասնզի չենք կրնար ճշմարտութիւնը տեսնել որքան ատեն որ ուզենք կալանաւոր պահել զայն:

Արեւելքը կը հաւատայ բարութեան ու կը տառապի, արեւմուտքի համար ան ապրում մը չէ, այլ իտէալ: Անոր համար արեւելքի պատմութեան անծայր եւ փոշոտ ճամբաներուն վրայ կը նշմարուին արիւնոտած ոտքերով ուխտաւորներու թափօրներ, իսկ արեւմուտք տիրապետման բանակներ ունի միայն:

Եթէ հեզութեան քօմբլէքսը յաճախ կը շփոթուի ստորազգածութեան հետ, ատիկա արդիւնք է մտքի կուրութեան: Վասնզի աշխարհիկ իրենց փառքին մէջ արթնցած ինչ ազնուական հոգիներ կան, որոնք չեն ուզած հաշտուիլ միլիոններու նուաճման, այսինքն աշխարհի յաղթանակին, եւ ուզած են իրենց ընդոծին քաղցրութիւնը դնել կեանքի կրակներուն եւ արիւնին վրայ, որ մարդերու կեանքն է այս աշխարհի մէջ:

Արդի աշխարհը կը հաւատայ ոյժին. եւ այդ տրամադրութիւնը իր անդրադարձը կ'ունենայ կեանքի բոլոր երեւներուն վրայ. խստութիւն, անգթութիւն, անհանդուրժողութիւն կ'այլայլեն միտքն ու հոգին, արգիլելով անոր իր ամէն սրբազան իրաւունքը, ազա-

տուԹիւնը: ՀեզուԹիւնը հոգեկան արժէք մըն է, արդի հրամայականները ոչ միայն կ'ուրանան այլ կը կը հերքեն զայն, վասնզի ան այլեւս կը մնայ անբաւարար միջոց մարդկային անյագուրդ պէտքերու յանձանձման:

Այս հաւաստումներու հակամարտ նմոյշներէն մէկն է շուրջ հարիւր տարիէ ասդին իշխող «գերմարդու» յղացքը, որ կ'ուրանայ հեզուԹեան եւ բարուԹեան արժէքը, եւ կը շեշտէ անոնց ոսկորներուն վրայ բարձրացող անհատներու դերը: Առաջնորդներու որոնումը արդի կարգերուն, արդիւնք է զանգուածներու տիրապետուԹեան, ուր որակը կ'ստորադասուի քանակէն, եւ տաղանդը միջակուԹենէն: Այս յղացքին գինն է վերջին ժամանակներու երեք մեծ պատերազմները, որոնք քիչ մնաց, յամբողջ մեր քաղաքակրթուԹիւնը արժէին:

Տէրերու բարոյականը (Herren-Moral) *իր ներհակովը, ստրուկներու բարոյական, դժբախտաբար գրական եւ իմացական նորուԹիւն մը չմնաց երբ առաջին անգամ բանաձեւուեցաւ Բօնի համալսարանի բանասիրուԹեան ուսուցիչին կողմէն,* (F. Nitche) *այլ վերածուեցաւ տեսակ մը ահաւոր սնունդի որով սիրեցին աճիլ ու բարգաւաճիլ ամենէն քաղաքակիրթ ժողովուրդները, ամենէն կորովի տարրերը երիտասարդուԹեան: Մարդիկ իրենց համար փառասիրուԹիւն կը նկատէին աւել գիտնալը, մանաւանդ՝ կրնալը: Գերմարդու հանգանակին առաջին յօդուածն էր մարդ-*

կային հօտը իբրեւ այդ միայն տեսնել եւ արժեւորել:

Բոլոր անոնք որ գագաթուիլ եւ զարտուղիլ կ'ուզեն, արդէն իսկ կը պատժուին նախ իրենք իրենցմէ: Տարածեցէք այս յղացքը ժողովուրդներու վրայ, որոնք դրացի ժողովուրդները նուաճելու իրաւունքը կուտան ինքզինքնուն, եւ դուք կ'ունենաք նոյն արդիւնքը: Սակայն այս չէ երկիրը ժառանգելու ճիշդ եւ օրինաւոր կերպը. վասնզի ով որ քիչ ունի՝ կ'ուզէ շատ. ով շատ ունի կ'ուզէ աւելին, եւ ով որ աւելին ունի՝ կ'ուզէ ամբողջը. բայց ամբողջը ոչ ոքին կը թողուն, եւ ոչ ոքին մնացած է ցարդ: Անոր համար մարդերու այս աշխարհը, առնուազն քառորդ դար անգամ մը, կը կարմրի իր զաւակներուն արիւնովը եւ ածուներու կը վերածուի՝ երէկուան հզօրէն այսօրուան աւելի զօրաւորին անցնելու համար:

Եթէ ուզենք պրիսմակել հեզերու հոգիին երկու երեսները, առով գալու համար անոնց իրական վիճակին, մէկ կողմը անոր, իտէալին բոցով է լուսաւորուած, իսկ միւս կողմէն ընկճուած անոր ճնշումին ներքեւ: Հեզը այն մարդն է որ թէ վհատութենէ մը կը նայի կեանքի վերիվայրումներուն, եւ թէ միւս կողմէն՝ մօտ է հոգիով ամէնուն: Ինքզինքը այսպէս բարձրագոյնին եւ առորադասին հաւասարապէս բանալու կրկնակ կարողութիւններու պատճառաւ է որ հեզը իր ուրոյն նկարագիրը ունի եւ կը մնայ խոնարհ ու բացառուած ականաւոր նկատուած անձնաւորութիւններէն: Կեանքը դիմաւորելու իր մեղմ բայց

իմաստուն կեցուածքը զինք կ'ընեն երկչոտ ու աքօղ. կ'սպասէ որ կեանքի պէտքերը կանչեն զինք, փոխանակ ինք երթալու անոնց եւ վարելու զանոնք, վասնզի զգածուած է խորապէս իր անբաւականութենէն: Գիտէ թէ զինք լեցնող կարողութիւնը իր անձին մէջ չէ, այլ կը գտնէ իր միջոցաւ: Այս գիտակցութիւնը թէ ինքնավստահութեան եւ թէ խոնարհութեան պտուղներ կը ծնի: Մարդեր են ատոնք, որոնց լոյսը իրենց ներսէն կուգայ, անոր համար նիւթական ուժերէն վեր՝ հոգեկան ուժերու կը հաւատան:

Անոնք՝ հեզերը պիտի ժառանգեն երկիրը անշուշտ, այսինքն բռնութեան եւ ուժին աւերներու վրայ պիտի ծլի միշտ համեստ բողբոջը, բոլոր այրած անտառներու մէջ դիտուածին նման, եւ պիտի տարածէ այն քանի մը գոհացում խաղաղութիւն բերող փափաքները, իմաստութիւնը, առանց որոնց մեր դարերը, մեր ապրումները, անգութ փողոտումներ միայն եղան: Խաղաղ միջոցներ ճառագայթումներ են խաղաղ հոգիներուն: Եւ դուք կ'ունենաք պատկերը այն աշխարհին, ուր փոխանակ բանականներու, իրար հասկցող մարդերու խումբեր իրարու պիտի անցընեն ոչ միայն իրենց ցաւերուն դէմ իրենց դարմանները, այլ մանաւանդ իրենց հաճոյքները բոլորին ընելու սիրտբաց բարեմտութիւնը:

Իրաւ որ աշխարհը ժառանգութիւնն է հեզերուն:

Դ

«Երանի որ խաղեալ եւ ծարաւի իցեն արդարութեան, զի նոքա յագեսցին»:

Կանխող երեք «Երանիներ»ը ապայժմէ կը թուին, գէթ իրենց արտաքին ձեւին մէջ, որոնք թէեւ կեանքի ազնուացման եւ վերակերտման ամենախոր թելադրանքներէ կուգան, բայց չունին այն շարժուն եւ կարօտագին իղձը՝ որ բոլոր ժամանակներու մարդերուն է: Զորորդ այս երանին, մատուցուած կեանքի ամենէն անհրաժեշտ, քաղցի եւ ծարաւի, պատկերներու ներքեւ, մեր օրերու մնծագոյն կիրքն է, հևքոտ ու բաբախուն:

Արդարութիւնը անծանօթ յղացք մը չէր անշուշտ միջավայրին եւ ժամանակին՝ որուն կը պատկանէր Լեռան Մեծ Քարոզիչը: Արդար սիտղոս կրող մեծ գերդաստաններ կային Իսրայէլի մէջ եւ կը պարծենային այդ անունով: Թէեւ շատ քիչերու վրայ միայն կ'արդարանար ան, իբրեւ արտայայտիչը արդար մարդու նկարագրին եւ արժանիքին: Տոհմային աւանդութիւններ, արգելքներ, աւելի յառաջացած ընկերութիւններու մէջ, օրէնքը՝ որ թանձրացեալ ձեւն է արդարութեան, բաւական չէին, եւ Լեռան Քարոզիչը վա՛յ կարդաց բոլոր անոնց՝ որոնք օրէնքին արդարութիւնը ըստ ձեւին յարգած ըլլալու համար կը սոնքային:

Դարերով Իսրայէլի մարգարէներ արդարութիւն պահանջած էին մարդոցմէ ու երկնքէն՝ իրենց ճնշուած եւ գերի ժողովուրդին համար. եւ դարերով ինկած եւ փոքր ազգերու կանչն է եղած այն կտոր մը արդարութիւնը, զայն խորհրդանշող կշիռքը իրենց ծեռքին մէջ բռնող հզօրներուն:

Արդարութիւնը աղն է կեանքին, եւ հիմնաքարը ընկերութեան: Երբեւ արտայայտութիւն պարտքի եւ իրաւունքի սկզբունքին, անհրաժեշտ է որ կ'իրարկուի թէ ուրիշներու եւ թէ մանաւանդ անձին նկատմամբ: Աստուծոյ թագաւորութեան տեւականութեան եւ արդիւնաւորութեան պայմաններէն մէկն է արդարութիւնը թէ՛ հանդէպ մեր անձին եւ թէ ուրիշներու: Օրէնքին վարդապետներն ու մեկնիչները, շեղեցուցած էին զայն իր ճշգրիտ հասկացողութենէն՝ վերածելով միակողմանի քաղաքականութեան մը: Անոնք իրենց կողմ ճկած էին նժարին մէտը. անոր համար Լեռան Քարոզիչը կը պահանջէր իր աշակերտներէն՝ որ իրենց արդարութիւնը աւելի ըլլայ դպիրներու եւ փարիսեցիներու ունեցածէն, թելադրելով թէ ինչ որ կ'ուզես որ ուրիշներ ընեն քեզի, նոյն եւ դուն ըրէ անոնց:

Դարով Յունա-Հռոմէական ընկերութեան, անիկա բաղկացած էր տիրողներէ եւ գերիներէ. առաջինները կը մղէին իրարու հետ ժանիքին կռիւը եւ իրենց սուրովը կը կշռէին արդարութիւնը. իսկ վերջինները՝ իրաւազրկուած եւ անհոգի արարածներ կը նկատուէին, սահմանուած գոհացնելու միայն տիրողներու ըմահաճոյքը:

Բայց արդարութիւնը որուն կ'ակնարկէ Մեծ Վարդապետը, օրէնքի եւ դասակարգի այս փոխ-յարաբերութիւնը չէ, իբրեւ յարգանքի տուրք մարդոց սովորութեանց եւ պայմանագրութեանց: Արդարութեան յղացքը անշուշտ դիւրին տարազելի գաղափար մը չէ, որքան ատեն որ մեր աշխարհին մէջ մէկուն արդարութիւնը կը յանգի գրեթէ միշտ ուրիշին հանդէպ անարդարութեան:

Իրողութիւն է որ մեր շուրջը տիրող արդարութիւնը խնդրականօրէն անբաւական է մեզի, երբեմն ինքզինքը ամբողջովին հերքելու աստիճան, եւ մեզմէ իւրաքանչիւրը եթէ քիչ մը անկեղծ ըլլայ ինքզինքին հետ, պիտի ընդունի թէ արդարութեան քաղցն ու ծարաւը մենք նախ մեր մէջը ունինք, մեզի համար հոգեծգտում մը կամ կիրք մը աւելի եւիշդը, ուր խօսք ունին եւ թելադրանք կը դնեն խորապէս եսակեդրոն ցանկութիւններ, որոնց հակատագիրն է գրեթէ միշտ անանիլ, աճիլ, ի վնաս ուրիշներու: Միջնադարեան ասպետի մը արդարութիւնը, չիջնելու համար աւելի վար, տունով տեղով բնաջնջումն էր իր հակառակորդ ասպետին: Անոր փաստը այն է որ այսպէս հիմնայատակ կործանումէ մը եւ անսերունդ բնաջնջման վայրագութիւնները քաղցրագին հեշտանքով գործադրելէ վերջ, այդ ասպետը իր դղեակը երթալէ առաջ, արիւնոտ իր թափօրը կ'ուղղէր Աստուծոյ տունը, իր գոհունակութիւնը յայտնելու համար արդարութեան գերագոյն Բաշխիչին:

Անցան այդ դարերը, բայց խորքը հազիւ թէ փոխուած է: Զանգուածային արդարութեան կշիռքին մէջ ողբալի է տեսնել որ ամբողջ ժողովուրդ մը իր աքօղեալ կիրքերը կը նետէ նժարին մէջ, միշտ այդ արդարութեանը անունով, աշխարհին հողը եւ հարբատութիւնը պահանջելով իրեն, ուրիշներունը առանց այլեւայլի իւրացնելու:

Երբ իջնենք անհատական արդարութեան, արդար ըլլալը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ իրագործել բարին, բառը ազատագրելով իր քիչ մը շատ նիւթացած առումէն, ընդարձակելու համար անոր ծիրը մինչեւ մարդկային ամենաբարձր առաքինութեանց իսկութիւնը. վասնզի բարին մեծագոյն ստորոգելին է Աստուծոյ, եւ բարին իրագործման այդ զօրութիւնը նուիրական է մեր մէջ, մէկը որ չի ճանչնար այդ իրաւունքը՝ մեզի անարդարութիւն ըրած կ'ըլլայ: Զկայ կեանքի մէջ աւելի տրտում իրողութիւն, քան արգիլուած ըլլալ իրագործելէ բարիին այդ նուիրական կարողութիւնը՝ որ մեր մէջն է նախ, քաղցի եւ ծարաւի չափ զօրաւոր, եւ զոր մենք նոյն թափով եւ գիտակցութեամբ մեր շուրջը կը փնտռենք: Աստր քաղցն ու ծարաւը զգացողներուն պիտի տրուի պատեհութիւնը յագեցնելու արդարութեան իրենց այդ պէտքը:

Ճշմարիտը ճանչնալու եւ զայն անփոփոխ արտայայտելու ներքին ձգտումն է արդարութիւնը: Ուղիղը տեսնել՝ գործադրել եւ պահպանելը, ճշմարտին ու բարիին նկատմամբ վճարել է, եւ այս կ'ընեն

անոնք միայն՝ որոնք «քաղցեալ եւ ծարաւի իցեն արդարութեան»:

Արդարութեան զգացումը ներգործական է, չի բաւեր զայն իր մէջ գգուել միայն. աշխարհի բոլոր սամարացիները պիտի չկրնային վերցնել աւազակութեան չարիքը իրենց սիրոյ եւ զոհողութեան ձէթովն ու գինիովը, եթէ արդարութեան առաքեալներ չգային ջնջելու չարագործները: Եւ այդ կարենալ ընելու համար նախ մեր մէջ, ապա մեզմէ դուրս եղող աշխարհին մէջ, անհրաժեշտ է հոգեկան անհուն քաջութիւն, դուք ըսէք՝ կարողութիւն:

Արդար ըլլալ նախ ինքզինքին հետ, կարենալ իր մասին լսելու իր շուրջիններէն, «անիկա բնաւ մեղք չունի»: Արդար ըլլալ, իր թշնամիները սիրելուն, անոնց ներելու աստիճան, խստապահանջութիւն մըն է մեր անձին նկատմամբ՝ արդարութեան սիրոյն: Այս կ'ենթադրէ բարութեան անբաղդատելի իտէալ մը եւ չարիքի հպումէն ծայրաստիճան զգայուն սիրտ մը:

Փորձութիւնը անխուսափելի է, եւ ան կը յարձակի յաճախ մեծ կարելիութիւններու տէր մարդոց վրայ մանաւանդ: Մովսէս, ակնածելի նախահայրը հրէական հաւատքին, ուր արդարութեան հիմնական գաղափարը տիրող ոգին եղած է Աստուծոյ ըմբռնումին եւ մարդուն գնահատման, կը պատմուի թէ Մովսէսին արգիլուած է Աւետեաց երկիրը մտնել՝ իր անհնազանդութեանը պատճառով: Դուրանը կը հրամայէ նոյնիսկ Մուհամմէտին՝ իր մեղքերուն թողութիւնը խնդրել:

Կոմբիկիոս, Զինագիներու կրօնին հիմնադիրը, կը խոստովանի թէ կատարեալ չէ ինք երբէք: Չի բաւեր ապրիլ իր խղճին համաձայն, արդար կարենալ կոչուելու համար, եթէ արդարութեան յաղթանակին պատրաստ չէք վճարելու ձեր արեան հուսկ կաթիլը: Եթէ չէք ջանար լուսաբանելու ստուերի մէջ մնացած եղմարտութիւն մը, եթէ չէք շատոնցներ ձեր մէջ եւ ձեր շուրջ արդարութեան հացը, որուն քաղցն ու ծարաւը ունեցաք եւ ուզեցիք յագենալ, թերացած էք արդարութեան ձեր պարտքին մէջ:

Մեզմէ շատեր իբրեւ բնական եւ հասկնալի իրողութիւններ կ'ընդունին տնտեսական եւ ընկերային պայմաններն այն սերունդին որուն կը պատկանին: Դասակարգի մը գերութիւնը, տղոց շահագործումը, աշխատանքի չարաշահութիւնը, ընդունելի բաներ կը թուին նոյնիսկ հիմա: Ընկերային այս անարդարութիւնները ամոքելու համար անհրաժեշտ է որ ենթական վեր բունէ իր հոգին այն բոլոր դժուարութիւններէն, որոնք կրնան ծառանալ իր դէմ:

Մենք այսօր կը պարծենանք թէ մեր ուժերուն ներած չափովը յաջողած ենք արդար ըլլալ եւ զայն տալ քաղաքակիրթ աշխարհին: Ժ-Թ. դարը այս ռոմանթիզմին վրայ ոչ միայն քաղաքակրթութիւններ երազեց, այլ նաեւ քաղաքական կառուցումներ իրագործեց: Ջնջուեցան արդարութեան յղացքը վիրաւորող ամենախոշոր եւ հաստարմատ միապետութիւնները: Ռամկապետական կարգերը մէկ ուրիշ արտայայտու-

թիւնը՝ այդ յղացքին: Ազատութեան գաղափարը բոլոր գերի ժողովուրդներու կուրծքին տակ, խուլ արձագանգներ էին նոյն այդ զգացումին: Ամբողջ դար մը ընկերաբանն ու գրագէտը իրարու հետ նատան այդ յղացքները աւելի մարդկային ընելու, աւելի տարածելու եւ անոնցմէ գալիք օգուտը կանխաւ վայելելու բարեմտութեամբ:

Անշուշտ կեանքը պարզեց պատկերներ միշտ այդ դարու ընթացքին, որոնց ներսը այդ յղացքը, թէկուզ տարրական, մարմին էր դարձեր: Զափեր իջան աշխատողներու եւ վայելողներու իրարամերժ ոգորումներուն ընդմէջ: Մարդիկ, այս անգամ վայելողները, քիչ մը ցաւով կարծեցին տեսնել թէ իրենց հաճոյքներուն իւրաքանչիւր նիւթին մէջ, ուրիշին ցաւէն, զրտինքէն, բան մը կը դողդողար, եւ աւտր համար ևթէ չտառապեցան իսկ, պարտուրուեցան գէթ ներքին խուլ անհանգստութեամբ: Աւելի նոր ժամանակներու Paupérisme, Own-ի սոսալիզմը, Babeuf-ի Babouvisme, 1832-ի եւ 1847-ի ակտերը անգլիական Բարլամենթին, կիներուն արգիլուիլը հանքերուն խորը մաշելու, պզտիկներու խնայուիլը գիշերաջան չարչարանքներէ, անշուշտ ծուէն մը արդարութիւն կը թելադրեն հետուէն դիտողին:

ԵՒթէ այսօր մենք աւելի արդար չենք, պատճառը այն է որ մեր օրերու գիտութիւնը անհամակնալի չիմարութեամբ մը հերքելով այդ սրտառուչ ակզբնաւորութիւնը, հեշտանքն ունի մեզ նետելու մեր անասնու-

թեան երկրաբանական դարաշրջաններու: Արդի մտածողներու նկատառման մէկ ուրիշ կերպարանքն է արդարութեան եւ հաւասարութեան նոյնացումը: Սակայն մեր ժամանակներու գիտութիւնը անբնական կը գտնէ հաւասարութիւնը ինչպէս բնութեան, նոյնպէս եւ ընկերութեան մէջ, երկուքին ալ հիմը անհաւասարութիւն հռչակելով: Բնութեան մէջ քանակն ու որակը եւ ուժը, իսկ մարդկային ընկերութեան մէջ խելքն ու կարողութիւնները հաւասար չափով բաշխուած չեն, հետեւաբար մեր պահանջած արդարութիւնը աւելի երեւակայական քան իրական ըլլալ կը թուի: Բնութիւնն ու կեանքը հակառակը կ'ուսուցանեն: Ամէնուրեք մահեր, փլուզումներ, ճիչեր եւ անհաւասար կռիւ սերունդներու կեանքի անսահման դաշտին վրայ: Բնութիւնը, ըստ գիտութեան, լարուած վայրաշարժ մըն է, որ կանգ չառներ իր անիւներուն տակ ինկող անմեղ մանկան դիակին առջեւ, հակառակ մեր աղաղակներուն եւ արցունքին:

Մեր օրերու կարգ մը ամբողջապաշտ պետութիւններ, արդարութիւն հասկցան ինչքի եւ գործի հաւասար կամ համեմատական բաժանման ըմբռնումին մէջ, առով իրագործել կարենալու փնտռուած արդարութիւնը: Ասիկա անշուշտ չափ մըն է մարդոց ազահութեան եւ եսասիրութեան, բայց անբաւական՝ ջնջելու մարդոց առհասական եւ ներզօր բնազդները եւ առաջնորդելու զմեզ այլասիրութեան եւ արդարութեան ճամբուն մէջ: Ինչ որ մենք քաղաքակրթու-

թիւն կը կոչենք, գերբնական է իր նկարագրով, այսինքն հակազդեցութիւնը մարդուն բնական բնազդներուն եւ մղումներուն: Եւ սակայն անհաւասարօրէն շինուած աշխարհի մը մէջ, արդարութեան յղացքը միշտ անարդարութեամբ կ'իրագործուի: Մենք ի վերջոյ կը շինենք մեր աշխարհը մեր մտածողութեան համաձայն:

Շնորհալին՝ մարդկային արդարութեան եւ կեանքի տկարութիւններուն հանդիպատես, Աստուծոյ գթութիւնը կը հայցէր անոնց, փոխանակ Անոր արդարութեան, որուն առջեւ ոչ ոք կրնար արդարանալ:

Արդարութեամբ մի՛ դատեսցես,
Այլ գթութեամբ քով քաւեսցես:

Պէտք է ձգտիլ սակայն արդարութեան գաղափարին, ատով դիմաւորելու համար բռնութիւնը ստորնագոյն կիրքերուն եւ յոյզերուն, որոնց գործն է այս բարի արեւին մէջ չարիքներու անըմբռնելի անտառը: Որքան շատ անուններ այդ չարիքներուն, աւելի առատ քան թիւը մեր մազերուն, քանի որ օրուան հետ, տարիներուն հետ, անոնք կը բուծանին կը ճիւղաւորուին, զգետնելու չափ քաղցը եւ մատաղ տունկը արդարութեան երազին, ամէն մարդու հոգիին խորը ո՞վ գիտէ որ ձեռքէն տնկուած հոն:

Ինչպէս կայ բնական օրէնք մը, որով կը բացատրուի տիեզերական կեանքն ու գործարանաւորութիւնը, նոյնպէս կայ նաեւ բարոյական օրէնք մը, որով կը կառավարուի մարդկային ընկերութեան բա-

րոյական աշխարհը: Այդ օրէնքին հիմն ու կեդրոնական սկզբունքն է արդարութեան գաղափարը. ըրէ ուրիշին ինչ որ կ'ուզես որ ուրիշներ ընեն քեզի:

Անհաւասարութիւնը, զոր կը տեսնենք աշխարհի եւ մարդկային կեանքի մէջ, պէտք չէ բնաւ այլայլէ մեր համոզումը գերագոյն արդարութեան նկատմամբ: Եթէ փոխադարձ կախումի եւ գերադաս ու ստորակարգ վիճակներուն յարաբերութիւնները չլինէին կեանքին մէջ, աշխարհ եւ մարդուն բարոյական կեանքը անշարժութեան ամուլ եւ քարացած վիճակ մը պիտի ըլլար լոկ: Շարժումը, որ կեանք կը ծնի եւ մրցումը եւ հիգը, որ բարոյական զգացողութեան հետեւանք են, արդիւնք են անհաւասարութեան: Ճշմարիտ հաւասարութիւնը արժանիքներու համեմատականութեան մէջ պէտք է փնտռել:

Դասակարգային տարբերութիւնը, որով մարդիկ իրարմէ կը զատորոշուին, պէտք է հիմնուի ոչ թէ նիւթական առաւելութեանց վրայ, որոնք ստացական են յաճախ, այլ հոգեկան տուրքերու: Ազնուականութիւնը կապ չունի դիրքի եւ հարստութեան հետ. ժամանակը, քաղաքակրթութիւնը եւ ճշմարտութիւնը, պիտի ցուցնեն ու հաստատեն սա սկզբունքը թէ՛ երբ մարիտ ազնուականութիւնը հոգիի մեծութեան մէջ է միայն:

Առանց զոհողութեան ձեռք բերուած հանգիստն է վերագոյն անարդարութիւնը, «Հացդ քրտինքովդ ուտես»: Վաճառականն իր գործատեղիին, մասնա-

գիրն իր խցիկին, դատաւորն իր ատեանին, երկրագործն իր դաշտին մէջ, ամէնքն ալ աշխատութեան կոչուն է որ կը մղուն, եւ կը կատարեն արդարութեան պարտք մը:

Ներկայ քաղաքակրթութեան մեծագոյն վրէպներէն մին ալ աշխատանքի, հանճարի եւ ընկերային ոյժի անհամեմատ գործունէութիւնն է: Աշխատութիւնը ժրաջան վաստակ մըն է, եթէ հանճարը չէ անոր ուղղութիւն տուողը, հանճարը չիմարութիւն է, եթէ չի դառնար աղբիւր հանրային օգուտներու. ընկերային զօրութիւնը ազէտ մը կ'ըլլայ եթէ հանճարեղ աշխատութեամբ չկանոնաւորուի:

Ինչպէս անհատներու երջանկութեան եւ ապերջանկութեան պատճառը իրենց սրտին բարոյական վիճակն է, նոյնպէս ազգերու եւ պետութեանց նուազման եւ բարգաւաճման պատճառն է անոնց բարոյական կեանքը: Արդարութիւնն է որ կը բարձրացնէ ազգ մը, իրաւունքի եւ պարտքի վերաբերմամբ ջերմ հոգածութիւնն է որ շէն կը պահէ ժողովուրդները, եւ տկուն՝ պետական կազմը: Մարդկային կեանքի ամենէն շինիչ ուժերուն աղբիւրն ու ներշնչարանը, թըշուառութեանց ամենաբոյժ ամոքիչը, քաջութեանց ամրապնդիչ պահպանակը, առաքինութեանց դրդիչն ու մշակը, արդարութիւնն է, եւ անոր յաւիտենական գեղեցկութիւնը, որուն քաղցն ու ծարաւ ունեցողներուն տրուած է Աւետարանի չորրդ. նրանին:

Լեւան Բարոզիչը, քիչ, շատ քիչ արդարութիւն

տեսաւ իր ժամանակին մէջ, այն մութ օրերուն, երբ ժողովուրդը որուն ինք կը պատկանէր՝ տարինէրէ ի վեր իզուր կը կրծէր իր գերութեան ժանգոտած շղթան: Արդարութեան ծարաւը՝ խուլ ըղձանքն էր ամէն բանէ առաջ այս ժողովուրդին, ի խնդիր ազատ աշխարհի մը: Ու Հրէաստանէն դուրս, գերիներու մեծ աշխարհը, Հռոմէական արծիւի գիշատիչ մագիլներուն ներքեւ:

Անշուշտ Մեծ Առաքեալը կը սիրէր իր հայրենիքը. անկարելի էր չսիրել կանաչ ու յստակ ջուրերը Գալիլիոյ լճակին, եւ գեղեցիկ բլուրներն ու հովիտները որոնք կը փռուէին Նազարէթէն մինչեւ Տիբերիա: Սակայն իր այս զգացումին մէջ Անիկա աւելի է քան հայրենասէր Հրեան ու Աթենացին: Ան Դաւթի որդիութենէն մինչեւ տիեզերածաւալ երազը երկրագունդի իր մագիլներուն մէջ բռնելու, (որուն կը հաւատար Հրեան) աւելի վեր որդիութեան մը հաւատքը ունի, եւ իր ժողովուրդը պզտիկ մասնիկ մըն է միայն այն մեծ ժառանգութեան՝ որ մեր աշխարհն է: Ու այդ աշխարհի բնակչութիւնը երջանիկ չէ, խաղաղ ու բարի՛, վասնզի անոր կը պակսի արդարութիւնը: Աշխարհը թէեւ ընդարձակ ու ճոխ, բայց մարդերու մեծ մասը չունին հողի այն շերտը, որուն վրայ իր սեպհական տունը բարձրանար, իր արտն ու պարտէզը՝ իբրեւ աղբիւրներ իր բարիքին: Ուրեմն երբեք տրուած չէ խաղաղ կեանքը եւ անոր գինը եղող անուշութիւններ: Այնատեն թերեւս ըլլայինք աւելի կուշտ եւ հպարտ,

եւ չունենայինք մեր ներսը նախանձի եւ ագահութեան այն կապտորակ արմատները, որոնք մեզ կ'ընեն յափշտակող, բայց տրտում, ինչպէս մեր չունեցածին՝ այնպէս ալ մեր ունեցածին համար:

Ո՞ւր պիտի կշտանան արդարութեան անօթիները:

Այս հարցումին պատասխանելէ առաջ, կը փորձուիմ Ը. Երանին [Երանի որ հալածեալ իցեն վասն արդարութեան, զի նոցա է արքայութիւն երկնից] իբրեւ լրացուցիչ մաս նկատել այս Երանիին, որ առանձին յղացք մ'ըլլալէ աւելի, Ը.ը ամբողջացնող իրողութիւնն է, որ աւելի առաջ կ'երթայ ցուցնելու համար մարդեր՝ որոնք ոչ միայն քաղցն ու ծարաւը ունին արդարութեան, այլ նաեւ անոր մշտնջենական սիրով տոգորուն, պատրաստ են կրելու ամէն կարգի հալածանքներ եւ նեղութիւն:

Եթէ արդարութեան քաղցն ու ծարաւ ունեցողները ազնուական հոգիներ են, բարձր ու խոր ներշնչումներու ընդունակ, անոր համար հալածանք եւ նեղութիւն յանձն առնողները՝ հերոսներ են, մարդկային ողբերգութեան համար պատրաստ զոհելու իրենց կեանքը, յաւիտենական արժէքներու ի խնդիր: Ամէն դար ունի այս մարդերէն, որոնք մեր հիացման մէջ տեղ կ'առնեն: Անոնք կուգան մարդկային գործունէութեան բոլոր ակօսներէն, խելք, կամք, բարոյական բարձր ըմբռնումներ, ապագային երազը, ինքզինքը գերազանցելու մտասեւեռում, այս բոլորը իրար կու-

գան, կազմելու տիպարը, եւ առաջարկելու զայն ներունդներու հիացման:

կը հալածուին, սակայն երջանիկ են, վասնզի ներքնապէս կ'զգան թէ ճշմարիտ է իրենց դասը: Անոնք կը տեսանեն մարդկութեան արեւուտ վաղը, իրականութեան շատ մօտեցած երազը, որ կ'սպասէ հնուն, եւ կը փորձեն մօտեցնել զայն մեզի: Նեռան Բարոզիչը մին էր այն մարդերէն, չհասկցուող, հալածուող մարդերէն: Եւ սակայն հալածողները, երշմարտութիւն խաչողները, ժամանակաւորն ու փոխխականը միայն նկատի ունեցողները կը չքանան անհետ, իրենց ափին մէջ շօշափելէ վերջ մոխիրը իրենց տրտում հետապնդումներուն եւ փառքին, բայց արդարութեան համար հալածուողները կը շահին ի վերջոյ երկիրն ու երկինքը միանգամայն:

Ի վերջոյ աշխարհն անոն է, որ համբերել ու հանդուրժել գիտէ, որ կրնայ դիմաւորել վայրկեանին չարիքը ու ժամանակին տաժանքը խաղաղ հոգիով եւ ժպիտը շրթունքին: Բարձրագոյնին մտածումով վինուլցած մարդեր են անոնք, եւ եթէ կը նախընտրեն տառապանքի եւ անձկութեան դերբուկնեը, պատճառը այն է որ անոնք մարդերու հասարակաց կեանքի մը երազը ունին, եւ անոր համար հալածուիլն ու տառապիլը հնշտանք է իրենց: Աչքասիրութեան բարձրագոյն այս յայտնութիւնը յաճախ, պատմութեան մռայլին դիմաց իր լուսաւոր գողգոթաներն է ցցած: Ու չկայ պատմու-

թեան մէջ աւելի գեղեցիկ եւ արտայոյզ իրողութիւն, քան մարտիրոսութեան այդ տեսարանը:

Իզուր չէ որ ըսուած է թէ՝ «Դիտակից մահուան շնորհիւ է որ բարոյական մտած է կեանքին մէջ»: Որպէսզի սակայն հնարաւոր ըլլայ կեանքի դժուարութիւններուն եւ նոյնիսկ մահուան հանդէպ այդ հանդուրժողութիւնն ու անվեհեր կեցուածքը, անհրաժեշտ է որ արդար ըլլայ մեր դատը, աւելի քան կեանքին ու մահուան արդարութիւնը: Վասնզի մահուան հանդէպ մեր կեցուածքը կախում ունի կեանքի մասին մեր կազմած ըմբռնումէն:

Երանիներուն ետին իմ փոյթս է եղած տեսնել աշխարհիկ կարգերու մակարդակները, քայց ատիկա չի նշանակեր թէ անոնց հետաշխարհը կը սուզուի ծոցին մէջը դարերուն, որոնք ժամանակին անիւին վրայ փակ թուղթերու պէս կը քնանան: Ո՞վ կրնայ գուշակել թէ յիսուն դար ետքը ի՞նչ տեսակ արդարութիւն մը պիտի փոխարինէ մեր անիրաւ արդարութեանը: Բայց այս տարակոյսին մէջ ինչ որ հիմնաւոր է, արդարութեան ծարաւին տիրական ներկայութիւնն է, բոլոր ժամանակներուն ամենէն զօրաւոր կիրքը: Ատոր համար է որ կը հաւատամ թէ կուգայ օրը՝ ուր այդ ծարաւը կը մեղմանայ, կ'ամոքուի, ըլլալու համար վայելքներուն վայելքը: Խորհեցէք օրերուն՝ ուր դուռները պիտի չգոցուին գիշեր ու ցորեկ, վասնզի ոչ ոք ուրիշին սեմէն պիտի մտածէ իր ոտքը ներս նետել: Ուր ծառերուն ոչ մէկ օտար ձեռք պիտի

երկննայ: Ուր հացը ամէն տանիքի տակ, խտացած արեւ մը ինչպէս, պիտի ճառագայթէ: Ուր մեր հիմա արիւնով գնել իսկ յօժարած բարիքները՝ պիտի ըլլան մեր պարտէզին ծաղիկներուն պէս, մեզի մօտ եւ ընտանի, հերիք է որ յարգուին արդարութեան ամենէն նախնական պայմանները:

Հասնեցաւ, ընել ուրիշներուն ինչ որ պիտի ուզէինք որ ըլլար մեզի, կ'ըսեմ, չառնել ուրիշներէն ինչ որ գինը չեղաւ մեր քրտինքին: Սանկ աշխարհ մը ոչ երազ է ոչ ալ ցնորք, անոր խանձարուրը Յիսուս բացած է արդէն, մարդոց կը մնայ այդ Մանուկը չմեռցնել:

Ե

«Երանի ողորմածաց, զի նոքա ողորմութիւն գտցեն»:

Աշխարհի մը մէջ, ուր քաղաքական գերութիւն, ամէնօրեայ հացին տագնապը, դասակարգային ահաւոր խտրութիւններ՝ մշակոյթի մը հիմնական սիւները կը մարմնաւորէին, ողորմութիւնը ոչ միայն բարքերու մաս պէտք էր կազմէր, պարտականութեան շատ շեշտ զգացումով մը բունադատուած քիչ շատ գիտակից հոգիներու վրայ, այլ եւ պիտի անցնէր աւելի անդին, այսինքն ներքին գոհունակութեան այն նուրբ եւ սուրբ աշխարհին, ուր մարդոց մէկ մասը կը սիրէ իր հայեցողութիւնները զետեղել: Տառապիլ այդ զրկանքներուն հանդէպ, ու մտածել կեանքի պարզած հակադրութիւններուն, միտքն ու հոգին հաւասարապէս վիրաւորող, ու փնտռել ելքի ճամբաներ՝ ուր քիչ մը քաղցրութիւն, արդարութեան զով ստուեր մը յաջողէին մեղմել այդ անդարման տրտմութիւնները: Ողորմութիւնը ճամբան էր ապահովաբար այդ օրերուն այդ աշխարհը առաջնորդող:

Անշուշտ բառը հոս միայն իր նիւթական նեղ իմաստին մէջ պէտք չէ խարսխել, եւ բնական է մտածել թէ այս եւ այն նպաստակներու համար ուրիշներու նպաստ հասցնողի հոգեբանութիւնը չէ որ կը շահագրգռէ բնաբանին հեղինակը: Ողորմութիւնը,

գերագո՛յն, աւելի ընդգրկող բացատրութեամբ մը՝ աստուածային արդարութեան մարմնաւորութիւն է մարդկային փորձարկութեանց մէկ մասնաւոր երեսին վրայ, հոն ուր ամենէն աւելի մենք կ'զգանք տիեզերական տրտմութեան, անոր ահաւոր ճնշումին անառարկելի ստուգութիւնը եւ զայն մեր մէջ մեղմելու, մեզմով դիմաւորելու այլապէս մարդկային, այլապէս բարձր ծգտումը:

Ողորմութիւնը ամէն բանէ առաջ բարութեան, կարեկցութեան, քաղցրութեան եւ սիրոյ դժուարըմբռնելի դրսեւորում մըն է մեր կարգ մը աշխարհները որոշ պահերուն խորապէս շահագրգռող: Մեր ուզած պահուն չէ որ կ'ողորմինք: Մտածել նախապայմանին եւ գտնել մեր թշուառութիւնը մեր ողորմութենէն առաջ, նորութիւն մը չէ գերման մտածողէն եաք, որ գութի զգացումը տկարութեան քօմպլէքսի մը կը վերածէ այնքան անիրաւ կերպով:

Ողորմութեան զգացումին մէջ դիւրին է շօշափել հոգեկան զեղումը, հարստութիւնը, որուն շնորհիւ ան կը կենայ մարդկային բարձրագոյն առաքինութեանց տախտակին վրայ՝ երանիներու կարգին մէջ:

Շնորհալին, յստակ թափանցումով մը մտեցած է ողորմութեան իմաստին, — կամաւոր տրտմութիւն զոր մարդ կ'զգայ ուրիշին վիճակէն, չքաւորութենէն, եւ սիրով կը ջանայ օժանդակելու: Ողորմութիւնը ուրեմն ունենալու եւ տալու մասնակի եւ նիւթական արարք մը չէ լոկ, երբ գիտենք թէ նիւթին այդ մե-

նատէրները յաճախ տալու չեն վարժուած, եւ իրենց տուածն ալ իրենց ունեցածին արդար համեմատութեամբ չէ որ կը մատուցուի ընդհանրապէս:

Անհատասարութիւնը վաղեմի եւ տիրական նկարագիրն է մարդկային ընկերութեան, եւ այդ չարիքը ըստ Լեռան Մեծ Քարոզիչին սիրով միայն կրնայ դիմաւորուիլ: Գումը՝ որ նախազգացումն է յաճախ ողորմութեան եւ սիրոյ, ոմանք ճիշդ եւ յանձնարարելի չեն գտներ այդ զգացումին նկատմամբ տածուած յարգանքը, նկատելով զայն արգելք օրէնքի եւ արդարութեան ճշդիւ գործադրութեան: Օրէնքը արտայայտութիւնն է արդարութեան եւ իրաւունքին, եւ բացառութիւն չի ճանչնար. սակայն երբ գումը միջամտէ եւ արդարը հաւասարեցուի կերպով մը յանցագործին, ոճրագործը՝ պարկեշտ քաղաքացիին եւ պոռնիկը՝ պատուաւոր կնոջ, այնատեն կը խախտի ընկերային բարոյականին կշիռքը: Պէտք է իւրաքանչիւրին հատուցուի իր պարտքին եւ պահանջքին համեմատ՝ ինչպէս ընկերային, այնպէս ալ անհատական պարագաներուն: Սակայն մարդը մտածող, դատող եւ կամեցող էակ մը ըլլալով հանդերձ՝ է նաեւ սիրտ մը, որուն վրայ հաստատուած է գումին սլաքը: Եւ գումն ու սէրը զերբնական շնորհներ են մարդուն մէջ, եւ որոշ պահերու յարգելի իրաւունքով պէտք է որ հերքեն բնական օրէնքները՝ որոնց շնորհիւ կը կառավարուի մեր արտաքին աշխարհը: Մարդկային կատարելութիւնը եւ քաղաքակրթութիւնը բնական այս

օրէնքներու եւ անխզելի նկատուած կարգերու ենթէ ոչ հերքումով՝ գէթ ամբողջացումով կը յառաջանայ եւ կը կատարելագործուի: Բժիշկն ու ճարտարապետը նոյն հերքումն է որ կը փորձեն ամէն օր բնական օրէնքներու դէմ, մին կռուելով հիւանդութեանց եւ միւսը նուաճելով եւ յղաշրջելով բնութիւնը ի նպաստ նոր կառուցումներու: Դուէթը հերքումը չէ բնական օրէնքներուն, այլ աճումը, կատարելագործումը մեր մէջ ընթացք առած ազնիւ շարժումներուն: Մարդոց թշուառութեան, ցաւին եւ պէտքերուն կարեկցիլ, ոչ միայն գերազնիւ զգացում մըն է, այլ նաեւ մարդկային քաղաքակրթութեան եւ բարձրացման ազդակ մը:

Մարդս իրապէս մարդ է, երբ իր մէջ կը ծնի գուէթը, բարիին ու ճշմարտին զգացումը, եւ որ գերիվեր կը մնայ օրէնքներէն եւ պէտքերէն: Երբ կը խախտի այս զգացումն ու սկզբունքը մարդերու եւ ժողովուրդներու մէջ, այն ատեն կեանքը կը կորսնցնէ իր չափանիշերը, եւ ամէնօրեայ մտայնութեանց հետ կը ծփան արդարութեան նժարները: Դուէթը իբրեւ գերբնական զգացում մեր էութեան եւ անոր կարողութիւններուն, իբրեւ սէրը բարիին՝ անոր ծանօթութեամբը ներշնչուած մեզի, կը խօսի մեր մէջ, եւ իբր այդ՝ անսասրիւր առաջնորդն է անգէտ եւ սահմանափակ մեր իմացականութեան, մեր գործերուն տալով բարոյական արժէք եւ գերազանցութիւն: Դուէթը վեր է բնական օրէնքներէն, ինչպէս ներումը արդարութենէն: Ու ինչպէս ըսինք, այս զգացումը հերքում մը

ըլլալէ աւելի մարդկային օրէնքին եւ արդարութեան՝ բարգաւաճումն է անոնց: Կեանքը ինչպէս բնութեան՝ այնպէս ալ մարդկային ընկերութեան մէջ, ուժերու այդ գերաճումով է որ կ'ազնուանայ ու կը յառաջդիմէ:

Մեր օրերու իմաստունները, քրիստոնեայ մտածողութեան հակառակ, ինքնատպութիւն կը դաւանին, իբր փաստ օգտագործել պատկերը այն քաղաքակրթութեանց՝ ուր գութի զգացումը մեզի կը ներկայանայ այնքան տարրական, որպէս թէ ըլլար անգոյ: Սակայն ժողովուրդի մը, ինչպէս անհատներու, մեծութեան գաղտնիքը իրենց ունեցած հոգեկան ու բարոյական ուժերուն եւ սկզբունքներուն մէջ է: Հռոմէական կայսրութիւնը հիմնուած էր զխաւորաբար ոյժի եւ օրէնքի վրայ, ինչպէս յոյներունը՝ մտքի եւ գեղեցիկի պաշտամունքին մէջ: Սակայն սկզբունքները առանց սիրոյ եւ գութի, նման են ծմեռնային արեւին, որ կը լուսաւորէ բայց չի տաքցներ: Անոր համար յիշուած երկու ժողովուրդներն ալ եղան առաւելաբար դասակարգի ժողովուրդներ, ու մտածեցին միշտ միայն իրենց արդարութեանը, գութի եւ այլասիրութեան պահանջքը մնաց միշտ տարտամ այս երկու այլապէս մեծ ժողովուրդներու համար: Ուրիշներուն զթալը պետական դաւաճանութիւն եւ տկարութիւն կը նշանակէր թէ՛ Հռոմայեցիին եւ թէ Յոյնին համար: Բարբարոսները անհոգի արարածներ էին, սահմանուած գոհացնելու լոկ իրենց հաճոյքներն ու պահանջները:

Այսպէս չէ սակայն քրիստոնէութեանը մէջ, որ մեզի կը բերէ հակադիր տախտակ մը, դասակարգին փոխարէն նկատի ունենալով զանգուածը իր վէրքերովն ու տառապանքովը, եւ կը ձգտի անոր գոհացումին, նոյնիսկ արդարութիւնը հերքող ուրիշ բխումներով: Քրիստոնեայ հոգեբանութեան ամենէն վսեմ նուաճումներէն մէկն է բարիք կամենալ չարիք հանդերձողին: Ամբողջ ժողովուրդներ կան արձանագրուած այդ նշանաբանին մէայլ նոյնիսկ ահաւոր թափանցումովը դարուց ի դարս նահատակուող:

Քրիստոնէութիւնը առաջին կրօնն էր որ կ'զբաղէր զանգուածով, եւ անոր ցաւերուն կը բերէր իր բուժիչ սպեղանին: Այս կերպով գութը ոչ թէ տկարութիւն, այլ գերագոյն արժէք մը կը դառնար, զմեզ նմաններ ընելու աստիճան Աստուծոյ, որ չի զլանար իր արեւը բոլորին ու իր ներումը նոյնիսկ չարագործներուն:

Աւելի արդար է անշուշտ զոհին խղճալէ եւ անոր օգտակար ըլլալ մտածելէ առաջ, պատժել չարագործ բազուկը: Սակայն քրիստոնէական խիղճը զոհէն առաջ կը ցաւի ոճրագործին եւ կը գթայ անոր ալ, վասնզի ան է իրապէս գթութեան արժանին: Այս զգացումով միայն ողորմիլը իր մասնակի նշանակութենէն աւելի՝ կը դառնայ հոգեկան համապարփակ զգացում մը այլասիրութեան եւ համերբայրութեան: Ողորմութիւնը Աստուծոյ փոխ տալ մը չէ լոկ, ինչպէս կը հրահանգէին Հին Ուխտի բարոյագէտները, Այլ Աստուծոյ գործակցիլ է ցաւերու այս աշխարհին վրայ:

Ողորմութիւնը այս կերպ հասկցուած, մարդոց առջեւ կը բանայ գործունէութեան անհուն դաշտ մը, համապատասխան մեր անհամար ցաւերուն: Աշխարհը լեցուն է տառապողներով, ինչքի եւ մտքի աղքատներով եւ անոքներով, որոնց ցաւի աղաղակները աւելի շատ են քան ծովին ալիքները եւ ուժգին քան որոտը ամպերու. ասոնք բոլորը մխիթարութեան, օժանդակութեան եւ լոյսի կը կարօտին:

Ողորմածը ան է, որ փոխանակ մնալու իր անձնական հետաքրքրութեանց նեղ շրջապատին մէջ, կամ մոռնալու ինքզինքը իր հաճոյքներուն դիմացը, կը կարեկցի եւ պակասողներուն կը ջանայ տանիլ իր սատարը: Անդին անծայր շարքը բարոյական թշուառութեանց, մութ, կոտտացող եւ տրտում, որոնք կաթ մը լոյս եւ ափ մը բարիք կ'ուզեն իրենց վէրքերուն, տգիտութեան, անզգութեան եւ անտարբերութեան իբր արդիւնք:

Եթէ մենք կ'ապրինք այս աշխարհը շատ որոշ եւ հասկնալի նպատակի մը համար, կրթելու մեր սիրտը սիրոյ եւ պարտականութեան արարքներով, եւ օրհնութեան առիթը ըլլալ մեր եղբայր մարդերուն. այն ատեն անուշ խօսք մը, կարեկից նայուածք մը, մեր ցաւին հաղորդ մարդկային վերաբերմունք մը, թէեւ չնչին, սակայն մեր կեանքի մութ ժամերուն՝ անփոխարինելի կը մնան, եւ ոյժի աղբիւրներ կ'ըլլան մեզի, համբերութեամբ տանելու կեանքէն մեր բաժին ցաւը: Պաշտպան հանդիսանալ իր նմանին, երբ ան պէտք

ունի մեր արդար աջակցութեանը, նստիլ իր հիւանդ մերձաւորի անարին՝ երբ ան մեր գուրգուրանքին է կարօտ. լուսաւորել մարդոց սիրտն ու միտքը, երբ անոնք տրտմութեան եւ անգիտութեան մռայլը ունին իրենց աչքերուն դէմ, ողորմածութեան բարիքներ են մարդերէ եղբայր մարդերու, որոնք աշխարհի այս քաւարանը կ'ապրին:

Ողորմութիւնը, էապէս, նիւթական կարելիութիւններէն վեր՝ ներքին եւ հոգեկան պահանջք մըն է, որուն կրնան մասնակցիլ հաւասարապէս ամէն դասակարգէ եւ աստիճանէ մարդեր: Վասնզի տրուածին քանակական չափը եւ տեսակը չէ որ նկատի կ'առնուի, այլ մտադրութեան եւ հոգեկան արտայայտութեան կերպը. Աստուած սրտին կը նայի եւ անոր համեմատ կը կշռէ ընծայուածին արժէքը: Ճիշդ է թէ միայն ունեցողը կուտայ, անոնք՝ որ հարուստ են միտքով, հոգիով եւ ոսկիով, եւ անհուն է աշխարհի աղաղակող պէտքը այս բարիքներուն հանդէպ:

Այսկերպ՝ տալու արարքը կ'ազատագրուի իր զուտ նիւթական, կրօնական ակնկալութիւններու քիչ մը մասնակի պարտքերէն, եւ կը դառնայ մարդկային ընկերութեան պահպանման ամենէն անխորտակելի էատարրը, ընկերաբաններու Société-ն, հոգեբաններու բառով Social instinct-ը, որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ տալու արարքին տարածումը, թափանցումը, խորտակելու համար հաւանաբար բիւրաւոր տարիներու հընշումով գոյաւոր ինքնակեդրոն զրահանքը անքաղաքա-

կիրթ մարդուն, որ առանց տատապելու, քարայրներու խորը, կը խլէր իր իսկ զաւակներուն բերնէն պատառը, եւ կամ ի հարկին կ'ուտէր զանոնք:

Եսի այս կերպարանքէն՝ այսօրուան անհուն բաշխումը կեանքի բոլոր բարիքներուն, զանազան ձեւերով անկէ զրկուածներուն, իրաւ որ քաղաքակիրթ մարդկութեան ամենէն ազնիւ նուաճումներէն մին է, աւելի ազնիւ քան իմացական բարիքը: «Երանի ողորմածաց...»:

Պէտք է տալ, զուարթ հոգիով եւ անհաշիւ: Ով որ կուտայ փոխարէնը ստանալու յոյսով, կատարեալ չէ: Պէտք է տալ, ոչ միայն իրմէ դուրս զգացուած պակասին համար, իբր վեհանձն ու առատածեռն եւ կամ հպատակելով կրօնական եւ բարոյական հրամայականներու. այլ որովհետեւ՝ տալով, զոհելով միայն կը գոյատրուին մարդկային կեանքի զանազան երեսներուն վրայ բարիքներու այն բուրգերը՝ մտքի, հոգիի, գիտութեան եւ արուեստի, որոնք քաղաքակիրթ ժամանակներէն մեզի ժառանգ մնացած միակ հարստութիւնը պիտի մնան:

Տալու արարքը գերազանցօրէն քրիստոնէական է, վասնզի առանց այդ զգացումին ոչինչ կրնայ գոյանալ իբր գեղեցիկ եւ ազնիւ: Ոչ մէկ կրօն այնքան ժառայած է այս գաղափարին, սիրոյ այս մտատիպարին, որքան քրիստոնէութիւնը: Բարեգործութիւնը գերազանցապէս քրիստոնէական իրականութիւն մըն է: Ոչ մէկ վարդապետութիւն կրցաւ աղքատութեան եւ հարստութեան մտածումներն ու վիճակները՝ ներ-

դաշնակել եւ հաշտեցնել իրարու հետ արդարօրէն, որքան Աւետարանի հաւատքը: «Երանի ողբացյ...». սակայն երանական է ոչ թէ չքաւորութիւնը ինքնին, որ կրնայ ըլլալ նաեւ հետեւանք ծուլութեան, անմտութեան եւ մոլութեանց, այլ ա՛ն որ գիտակցօրէն եւ մարդասիրական զգացմամբ կը յօժարի եւ կը ցանկայ աղքատանալ՝ մխիթարելու եւ երջանկացնելու անժառանգները, մարի ու հոգիի աղքատները, զանոնք հարստացնելու եւ ամբողջացնելու փափաքով: Աղքատը որ կուտայ ինչ որ ունի, եւ հարուստը որ իրեն չի նկատեր իր ամբողջ ունեցածը, հաւասար են ինչպէս Աւետարանի զանձանակին, այնպէս ալ ընկերային բարիքներու արդիւնագործման դաշտին մէջ:

Դպրոցներ, հիւանդանոցներ, ծերանոցներ եւ զբօսանքի բոլոր հաստատութիւնները, քաղաքակիրթ մարդկութեան հոգիէն ծնունդ առած, արդասիքն են տալու այդ արարքին: Ջնջեցէք պահ մը, մտածումով միայն, մեր կեանքէն այն բոլոր գործերն ու արդիւնքները որոնք եղած են ու կ'ըլլան ամէն օր իբր ծնունդ այս ոգիին, ու դուք սարսափով միայն պիտի մտածէք կեանք ըտւած իրականութեան:

Ջոհոլութեան, տալու այս ոգին՝ միշտ արթուն եւ կենդանի եղած է մեր դարաւոր ազգային կեանքին մէջ. եթէ յաճախ մեզի պակսեցաւ իմաստութիւնը եւ նման առաքինութիւններ, սակայն երբեք զոհոլութիւնը: Թերթեցէք մեր բոլոր եկեղեցիներու, դպրոցներու եւ ազգային հաստատութիւններու յիշատակա-

բանները եւ դուք պիտի համոզուիք մեր դարաւոր կեանքը արժող այս իրողութեան: Այն վայրկեանէն որ ժողովուրդ մը կը դադրի զոհել ինքզինքին եւ իրեններուն, կը դադրի կեանքէ:

Ազատագրելով այս տարազը վերը թելադրուած բոլոր հանդերձանքներէն եւ զայն դնելով անձնական արժեւորման մը բլանին, մենք դժուարութեան մէջ չենք հետեւելու հոգեկան այն գերագոյն զոհունակութեան զոր դժուար թէ մեզի ճարենք մեր կեանքին այլահանդէս ցուցմունքներէն: Մի՛ մոռնաք որ բնաբանը յստակ կերպով մեզի կը խօսի ողորմութիւն գտնելու արարքէ մը, ինչ որ շատ շքեղ կերպով մը մեզի կը պատկերէ ամէն մարդկային էակի յաւիտենական ողբերգութիւնը — իր ողորմելիութիւնը: — Ծըրջուած եասաիրութիւն մը չէ անշուշտ գերման մտածման մէջ գունաւորուած, այլ այն շատ իրաւ, շատ սրտառուչ խեղամտումը, որ նուէրն է մեզի ուրիշին վրայ իբրեւ բարիք իրագործուելէ վերջ մեզի ետ դարձող: Կը խորհինք թէ երբ կուգայ վայրկեանը այս աշխարհը ձգելու, մեզի ներկայացող բիւրաւոր տագնապներէն, կարօտներէն, ամենէն ամոքիչն է ապահովաբար անդրադարձը այն քանի մը ապրումներուն, որոնք մեր մէջ ծնունդ առին մեր մատուցումովը ուրիշներու ցաւին, կարօտներուն բարձումին: Անշուշտ դժուար է այս մտածումը մինչեւ երկինք երկարաձգել, մեր օրերու նիւթապաշտ մտածողութեան ծանրոցներէն մշտապէս դէպի այս աշխարհը ընդգարշուած:

Բայց նոյնիսկ այս աշխարհի երեսին, նոյնիսկ մահուան անկողինէ մը դուրս, թերթեցէք ձեր ապրումները եւ ըսէք ինծի թէ ունիք աւելի անուշ պահ մը քան ա՛յն՝ որուն մէջ ուրիշի մը արցունքը սրբեցիք: Հակառակը խօսողը պիտի դադրէր մարդկութեան պատկանելէ: Անոր համար է որ քնաբանը կ'ընդարձակենք եւ կ'ըսենք, ողորմութեան կարօտ մարդկութիւնը առնուազն իրաւ է որքան զայն ընելու ընդունակ մարդկութիւնը. «Երանի ողորմածաց զի նոքա ողորմութիւն գտցեն»:

Զ

«Երանի խաղաղարարաց, զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեցին»:

Խաղաղութեան համապարփակ յղացքին գալէ առաջ, անհրաժեշտ է կերպարանել նախ անխաղաղութիւնը, որմէ կը թեւադրուի հակիմաստ պատկերը:

Աւետարանի այս խօսքը լեռան պատգամ մը ըլլալէ առաջ, ճիչն է դարերով տառապող մարդկութեան, եւ բաղձանքը՝ կեանքի մութ, հեւագին եւ արիւնոտ ծփանքներուն դիմաց: Այդ ճիչը այսօր աւելի քան շատցած ու բարձրացած է կեանքի անհամաչափ եւ տրտում գնացքին համընթաց, եւ դարձեր է սուր եւ ցաւագին աղաղակ մը, միլիոններու հոգիէն բարձրացող:

Ստոյգ է թէ կեանքը պայքար մըն է, ինչպէս իր արտաքին, այնպէս ալ իր ներքին ճակատներուն վրայ: Եւ կեանքը որքան զարգանայ եւ աճի, այդ պայքարը թէ անհատներու եւ թէ հաւաքականութիւններու մէջ աւելի զգալի կը դառնայ: Վաղզի կեանքին պահանջքները եւ անոնց գոհացում տուող ուժերը պէտք է հաւասարակշռուին, ներդաշնակութիւն մը կարենալ ստեղծելու համար: Բոյսին մէջ օրինակ այդ հաւասարակշռութիւնը կայ, վաղզի իր պահանջքն ու գոհացումը աւելի դիւրին կը հաշտուին բնութեան մէջ, քան կենդանիին եւ մարդուն: Ուրիշներ քայլ մը եւս առաջ կ'երթան, ըսելու թէ բարձրորակ եւ մտացի ժո-

ղովուրդներու մէջ աւելի բուռն է պատերազմելու սէրը, թէ խաղաղութիւնը երազ մըն է եւ նոյնիսկ ոչ գեղեցիկ երազ մը: Եւ թէ մանաւանդ պատերազմը կը զարգացնէ մարդուն մէջ ազնուագոյն առաքինութիւններ, զոյն ընելով քաջ, զոհող ու հաւատարիմ, եւ թէ առանց պատերազմի, առանց արեան տուրքին եւ անոր պահանջքին, ժողովուրդները կրնան նիւթանուէր դառնալ: Սակայն Լեւոն Մեծ Քարոզիչը կ'ըրանէ խաղաղարարները, անոնց խոստանալով Աստուծոյ որդեգրութիւնը: Աշխարհը զոր իր աչքերը ունի լեւոն պատգամախօսը, արեւելքն է, ինքն իր մէջ տարանջատ, մարմնով ու հոգիով: Հոն կեանքի կռիւը հանապազօրեայ հացին ու ջուրին չափ անհրաժեշտ է: Աստուծոյ արեւին համար անգամ պէտք է վճարել, եւ վճարել յաճախ արիւնով, ապրիլ կարենալու համար: Բազմաթիւ ցեղերու, լեզուներու եւ կրօններու այս խառնարանին մէջ, զգացումներու եւ ձգտումներու այս անհամերաշխ հրմշտուքին դիմաց՝ խաղաղութեան երազը, հանգիստը հոգեկան պէտք մը ըլլալէ առաջ՝ ֆիզիք անհրաժեշտութիւն մըն է: Նոյնիսկ այդ օրերու հզօր ու կազմակերպուած կայսրութեան ներքեւ, հազար տարուան մէջ՝ միայն ինը անգամ կարելի եղաւ գոցել խաղաղութեան չաստուածին մեհեանին դուռները:

Հին աշխարհին չէր պակսեր անշուշտ ազնուութիւն, թէեւ անկատար, քաջութեան եւ արդարութեան գաղափարներ, բարեկամին նկատմամբ քաղցր եւ հայրենիքին ու պարտականութեան նկատմամբ հա-

ատարիմ ըլլալու զգացումներ: Սակայն պատերազմը կը նկատուէր բարձր առաքինութիւն մը, հետեւաբար կեանքը մրցադաշտ մըն էր մարդոց եւ ազգերու միջեւ.

Իզուր չէ որ հին աշխարհը խորհրդանշուած է յափշտակիչ ու գիշատող արծիւի կերպարանքով, իր իտէալն էր տիրել, իւրացնել, եւ լեցնել իր եսը կեանքի բարիքներով:

Հակառակ գոյութիւն ունեցող մշակոյթներուն, — հելլէն եւ հռովմէական — որոնք իրագործած էին արդէն իմաստասիրական եւ բարոյական լայն նուաճումներ, հին մարդը կեանք ըսուած իրողութեան նկատմամբ կը կենար միայն առնելու, տիրելու զգացումով, գոհացում տալու համար իր կենդանական մասին, փառաւորելով այս կերպ միսին յաղթանակը:

Դասական այս մեծատարած եւ համապարփակ մշակոյթը Պաղեստինի մէջ, հանդիպումն էր ըրած անսպասելի, որքան աննահանջ ուրիշ մշակոյթի մը: Հին կտակարանի կրօնը, անկախութեան բարձումէն վերջ մանաւանդ, իբրեւ ընկերային եւ բարոյական դրբութիւն, հակազդեցութեան մշակոյթ մըն է, ուր կը մտնեն ծանր հայարտութիւններ ինչպէս սպառիչ տագնապներ: Ծանօթ է մեզի թէ ամբողջ աշխարհը իրեն համար ուզող հրեայ մտայղացքը, ինչ գիներով պիտի մնայ կառչած այդ հայարտութեան պատմուճանին, եւ պիտի ջանայ հաշտեցնել կեսարներու բանակներուն իրական եւ ամբարհաւաճ ներկայութիւնը այն հողերուն վրայ, ուր Եահուէն Իր խոստումներն էր տուեր

դարեր առաջ։ Կը հասկցուի թէ նոյն հակազդեցութեան ճիգն է որ պիտի շրջէ դերերը, նիւթը վերածելով հոգեղէնին, դարձեալ կարենալ կեցնելու համար պատրանքին երիվարը եւ պահանջելու ամբողջ աշխարհը։ Խաղաղութեան քարոզիչը վեր է այս սմսեղուկ մտածողութենէն, անիկա վսեմացուցած եւ տիեզերական ըրած է այդ անկարելի երազը, կոտրտելով ազգային շրջանակներու նիւթեղէն սահմանները։

Այսպէս խաղաղութեան այս բաղձանքը, երազանքը, կը դադրին ըլլալէ Հրէաստանի ստերջ հողէն բուսած սխրանքի ծաղիկներ, դառնալու համար բովանդակ մարդկութեան, բոլոր ժամանակներու, ամենասրտագրաւ ձգտումները։

Հոս պէտք կ՚զգանք կրկնելու որ դասական մշակոյթը, խորապէս ազնուապետական, հարկադրաբար կ՚անգիտանար զանգուածը, մանաւանդ իր հոգեղէն դրութենէն ներս։ Զարմանալի չէ որ հնութեան ամենէն մեծ իմաստունը չտառապի գերութեան հարցով։ Զարմանալի չէ որ մահուանէ չվախնալու առաքինութիւնը այնքան ընդարձակ մարզանքով մը ձեռք ձգել աշխատող իմաստասէր մը (Սենեկա), չմտածէ իրմէն դուրս այդ մահուան հասցուցած, գրած միլիոններու ճակատագրին։ Այդ մշակոյթը կ՚անգիտանար հոգին, եւ կ՚անգիտանար առով իսկ անոր ճակատագրուած անհուն ողբերգութիւնը, զանգուածներու տրամային։

Միւս կողմէն իր տաճարին շրջափակին մէջ հիմնուսացած, գերի, բայց սատանայի չափ հպարտ հրեան,

իր իսկ կրակին մէջ կարծրանայ, կորնցնելու չափ ուրիշներու վրայ զեղուն, ուրիշներու համար զոհուելու էապէս մարդկային բարձրագոյն առաքինութեանց զգայարանքը: Յիսուս կը խօսէր՝ այս երկու մտայնութեանց տուած Իր կռնակը: Ահա թէ ինչու համար Օգոստոսով շեշտուած հռոմէական խաղաղութիւնը Pax Romani եւ մշակոյթը, եւ Հին Կտակարանի բարոյականը, անկարող եղան հոգիներուն բերելու պահանջուած խաղաղութիւնը:

Միջցեղային հոգեկան եւ ֆիզիք այս տարանջատ իրողութիւններէն եւ ծգտումներէն զատ, կար նաեւ ընկերային անխաղաղութիւնը, խուլ բայց ընդարձակ, որ արտաքին այս ալեկոծութեան կնճիռները կը յօրինէր: Դարերով իզուր ձայներ են բարձրացեր, համեմատաբար աւելի քաղաքակիրթ կեդրոններէն, որ մենք մեր ընտանեկան շրջանակներէն եւ մեր քաղաքի պարիսպներէն անդին եղող մարդոց նկատմամբ, որոնք մեր արիւնէն ու կրօնէն չեն, ըլլանք հանդուրժող ու բարեացակամ:

Չին եւ հնդիկ օրէնսդիրներն ու բարոյախօսները, մեր քաղաքակրթութենէն դարեր առաջ, խօսած են այլասիրութեան քարոզը, սակայն մարդկային ինքնասիրութեան պատերը մնացին միշտ անթափանց եւ ամուր: Ատոր համար է անշուշտ որ Պուտտան, մարելու համար եսասիրութեան այս բոցը մարդոց հոգիներէն ներս, կ'առաջարկէ ջնջումը, ուրացումը եսին, համայնականին՝ նիրվանային մէջ: Եգիպտական,

պարսկական եւ ապա յունական հոգեկան բիւրեղացումները լրենցմէ դուրս օտարներուն նկատմամբ գութի արտայայտութենէ մը անդին չանցան երբեք: Հռոմէական արդարութիւնն անգամ այլապէս զթասիրութիւն մըն է, եւ գութը այս ծեւին մէջ նկատուած, ուրիշ բան չէ՝ բայց աւելցուքը եսասիրութեան, ուրիշներու մէջ անդրադարձուած:

Աւար վրայ կուգայ աւելնալու դասակարգային խտրութիւնը, հարուստի եւ աղքատի, ազնուականի եւ միջակորեարի միջեւ ատելութեան եւ նախանձի ամէնօրեայ տենդն ու վրդովը՝ ուրիշ պատճառ անխաղաղութեան: Իսկ կրօնական տարբերութիւնները, որոնք այդ շրջանին մանաւանդ, բիւրեղացումները կը կազմէին այս ներքին տարանջատման, հոգիները խռովող մէկ մէկ երկրաշարժներ էին:

Յետոյ գաղափարներու եւ կեանքի միջեւ վիհ մը կար: Կրօնները եւ հայեցողութիւնները դադրած էին կեանքը ղեկավարելու եւ ուղղելու իրենց դերէն: Արդարութիւն, ճշմարտութիւն եւ սէր բառերը փոխած էին իրենց նկարագիրը: Այս բառերը, որոնց ընտանի ենք այլեւս, քանի մը հազար տարիներու կեանք ներկայացնող մշակոյթներու շնորհիւ, չէին կրնար ունենալ միատարր տարողութիւն, նոյնիսկ նոյնամանակ մշակոյթներու ծոցին: Այնքան հիշդ է լեռնեն ասդին, լեռնեն անդին *տարազին կշիռը*: Երկու խոշոր աշխարհներ, հոգիի այդ արդարութիւնը այդ ճշմարտութիւնը կ'ապրէին, իրարու տրամագծօրէն հակադրեալ

երեսներու վրայ: Մեծ Արիստոտէլը, Նազովրեցիէն առաջ չէր տառապեր գրաստային մարդկութեան մը (գերիներ) համառարած պատկերին առջեւ, այն մշակոյթին մէջ, որ ստեղծեր էր Ակրոպոլը, այնպէս որ շրջանէ շրջան բառերու կեանքը հիմնովին կը յեղաշրջուի: Լեռան քարոզին խօսուած օրերուն, արդարութիւնը տառապանք մըն էր, անկէ մէկուկէս դար առաջ Կարկեդոնը բոցերու մատնող մտայնութեանը մէջ՝ խուլ հեշտանք մը: Բառերն ալ ճակատագիր ունին ժողովուրդներու նման, որոնցմէ կուգան արդէն: Անձնամէտ, համայնամէտ եւ ցեղամէտ ձգտումները «ակն ընդ ական» բարոյական մըն էին ստեղծեր: Անշուշտ թէ հին աշխարհը գեղեցիկ գաղափարներ, օրէնքներ եւ իմաստասիրական դրութիւններ ունէր. բայց գաղափարները չեն կրնար փրկել աշխարհը, յաղթել չարիքին, եթէ չունենան զիրենք ապրեցնող հոգիներ: Առանց այդ երջանիկ համերաշխութեան, գաղափարներն ու սկզբունքները նման են ծմեռնային արեւին, որ կը լուսաւորէ բայց չի տաքցներ:

Իշխողներու եւ գերիներու, հարուստներու եւ աղքատներու, տգէտներու եւ գիտուններու այդ օրերու աշխարհին մէջ, կեանքը ցուրտ էր եւ մարդը դժբախտ: Յղփացում, արիւն եւ քրտինք իրարու կուգային, ստեղծելու համար անհամերաշխ եւ անկարելի կեանքը այդ անխաղաղ դարերուն: Եւ այս ցաւի ու անարտութեան պատկերին դիմաց, չկար աւելի քաղցր երազ, քան խաղաղութեան ձայնը, որ պիտի գար խոր-

տակելու արեան ալիքները եւ անուշելու թշուառութեան մռայլը՝ ինչպէս հոգիներու, այնպէս ալ կեանքերու վերեւ:

Եթէ նոյնիսկ պահ մը քաղաքական եւ ընկերային այս անհամերաշխութիւնները մոգական հրաշքով լուծուած նկատենք, կը մնար տակաւին անձնական ու ներքին անխաղաղութիւնը մարդուն, որ նպատակ մը, ձգտում մը ըլլալէ աւելի, ներքին վիճակ մըն է, բնազդային եւ խոր: Որքան իրաւունք ունի հնդիկ կրօնաւորը երբ կ'ըսէ թէ, մարդիկ եթէ չունենան ոեւէ արտաքին խնդիր պայքարի, անոնք պիտի կռուին իրենք իրենց հետ, եւ պիտի տառապին ուրիշներու ունեցածին, ուրիշներու համբաւին եւ դիրքին համար:

Իրապէս մարդը, այդ պզտիկ տիեզերքը, ինչպէս կ'ըմբռնէին յոյները, ծով մըն է պէտքերու, փափաքներու եւ հակասութեանց: Ունենալու տենչը, նոյնիսկ ամենէն ամօթալի միջոցներով, գերազոյն ձգտումն է մարդուն:

Մեզմէ ո՞վ անձկութեամբ չի նայիր վաղուան, անապահով այդ գալիքին: Ո՞վ չուզեր առաջինը ըլլալ հաւասարներուն մէջ առնուազն, ու վեր բարձրանալ զինքը շրջապատողներէն: Ինքնապահովութիւնը աւազ եւ այրող բնազդներէն մին է մեր մէջ, մենք պատրաստ ենք խաբելու, ստելու եւ անգութ ըլլալու, ապահովելու համար միայն այն ափ մը փոշին զոր ապրիլ կ'անուանենք: Անձուկի, տենչերու եւ վաղասիրութեանց այս ներքնածին եւ ամէնօրեայ բե-

րումները՝ մարդերը կ'ընեն անխաղաղ, տառապագին ու դժբախտ ինչպէս իրենց զոհացումին, այնպէս ալ իրենց վրիպանքներուն մէջ: Ահա պատկերը իր տըրտում ուրուագծով, որ կը փռուէր Լեռան Մեծ Քարոզիչի աչքերուն, փռուեր էր անկէ առաջ Զրադաշտի, Սաքիամունիին, Կոմբիկիոսի աչքերուն, յիշելու համար ամենէն հանրածանօթ անունները, պիտի փռուէր մօտ երկու հազար տարի, Գողգոթայէն ասդին, պատմութեան աչքերուն: Այս մռայլ համապատկերը միշտ ալ փորձը ըրած են լոյսերով ծակծկելու տարօրինակ մարդեր, զորս չեմ վարանիր որակել Աւետարանին խաղաղարար մակդիրով:

Ան՝ երբեմն ազնուական իշխան մըն է, իր փղոսկրեայ մենարանէն իջած, բաժնելու համար զանգուածներու խռովքը եւ փոխան արեան պուտ մը խաղաղութիւն բերելու աշխարհին: Երբեմն կրօնքի սպասաւոր մը, որ բարձունքներէն վար առնուած տախտակներ ունի իր անութին տակ: Յաճախ կեանքէն անցած փորձառու մը, որ գիտէ թէ այս աշխարհէն մեր առնելիքը փոս մըն է լոկ, մեր հասակին չափովը փորուած. եւ կամ մարգարէ մը՝ որ վաղուան երազը կը փորձէ հիւսել արցունքէն եւ արիւնէն կարմիր սերունդներու աչքին: Ասոնք բոլորը կուգան կեանքէն, տառապանքէն, մարդերու անխաղաղ աշխարհէն եւ կ'երթան երազին: Ասոնք, մեր օրերու բառով, կոչուին ընկերվարական, ժողովուրդներու եղբայրութեան քարոզ կամ առաքինութեանց ասպետ, մարդեր են,

որոնք կը ջանան մէկ կողմէն մեղմելու մեր ներքին բռնկումները եւ արտաքին անհաշտութիւնները, եւ միւս կողմէն հարթելու, կարելի հաւասարութեան իջեցնելու պատճառները որոնք զմեզ իրարու դէմ կը զինեն, մղելու համար ժանիքին կռիւը: Աշխարհը, խռովքի եւ ցաւի այս հովիտը, ինչպէս սովոր ենք ըսել, միշտ սուրբի եւ հերոսի լուսապսակներով պատուեր է խաղաղութեան առաքեալները: Ազգերու Լիկան, Միացեալ Ազգերու Դաշնակցութիւն, Մեկ Եւրոպա մեկ մարդկութիւն, այս յառաջադրութիւնները իբրեւ օրակարգ եւ յղացում ունեցողները կը մտնեն անտարակոյս խաղաղարարներու թափօրին մէջ, արժանանալով երանութեան մեծ շնորհին, Աստուծոյ որդիութեան:

Ա.յսպիսիներուն է որ կ'ակնարկէ մարգարէն, երբ կ'ըսէ. «Իբրեւ զի գեղեցիկ են ի վերայ լեռանց ոտք աւետարանչի համբաւուն խաղաղութեան»:

Սակայն սխալ չհասկնանք երանուած խաղաղարարը: Անիկա չէ այն հանդարտ ու քաղցր բնաւորութեան մարդը որ կրնայ չխռովիլ իր ներքին ու արտաքին բերումներէն: Այս կարգի հոգեվիճակ մը կը պատշաճի անշուշտ նաեւ խաղաղարարին, սակայն հոս երանութեան նկարագիրը հետու է ըլլալէ ինքնամփոփ, ինքնատյզ եւ ինքնաբաւ հեշտանքէն, որ հայեցողութեան եւ երազանքի մարդուն տիպարը եղաւ ամէն ժամանակի: Անշուշտ խաղաղարարներ էին անապատի հսկողները, զորս դժուար չէ տեսնել սակայն

ծանր եսապաշտութեան մը մռայլ լոյսերուն մէջ: Աւետարանին թելադրած խաղաղարարը ան է որ կը բերէ խաղաղութիւնը, արգասաւորելու համար ուրիշներուն ալ այդ զգացումը:

Խաղաղարարները կը տարբերին երկրորդ երանութեան մէջ եղող հեզերէն, որոնք չեն փոխարինիներ չարիքը: Խաղաղարարը ընդհակառակը կը առնչէ բարիքը հոն՝ ուր չարիք եւ խռովութիւն կայ: Մարդիկ՝ որոնք կը ջանան եւ կը նուիրեն տուներու խաղաղութիւնը, մարդերու եղբայրութիւնը եւ դժգոհութիւնն ու կռիւը կը վերածեն քաղցր զգացումի եւ համերաշխութեան: Մարդիկ են անոնք, որոնք կ'ուզեն որ արեւը մայր չմոնէ մեր քէներուն եւ ոխերուն վրայ: Վանգի խաղաղութիւն բերել կը նշանակէ պատերազմիլ չարիքին ու թշուառութեան դէմ: Խաղաղարարները մարդկութեան մեծ բարերարներ են, առաք գործակիցներ եւ որդիներ Աստուծոյ:

Հակառակ այս իրողութեան եւ հիգին, պատերազմին կիրքը մարդերու մէջ մարելէ շատ հեռու է: Այս իրականութեան առջեւ սակայն յուսահատած չէ խաղաղարարներու փաղանգը բոլոր ժամանակներու, եթէ նոյնիսկ «Յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն» դարեր յետոյ, տակաւին բարձրութեանց մէջ օրօրուող եթերային աւաչ մը թուի, ու չըլլայ իջած աշխարհի վրայ:

Կեանքը ի վերջոյ խաղաղութեան իղձերու եւ ռազմաշունչ կիրքի խառնուրդ մըն է, ու այս իրո-

դութեան մէջն է թերեւս իր ողբերգական գեղեցկութիւնը: Անշուշտ առանց պատերազմի անըմբռնելի է կեանքը ու թերեւս անկարելի յառաջդիմութիւնն ու բարձրութիւնը: Անարիւն պատերազմին, այսինքն կենդանի խաղաղութեան, առաքեալի բացատրութեամբ, «բարւոք պատերազմին» պէտք է երթայ մարդկութիւնը, յամր բայց ամուր գնացքով:

Ուրախալի է հաստատել թէ, անսովոր համեմատութեամբ հետզհետէ կ'աճի թիւը անոնց, որոնց մէջ կ'ապրի «խաղաղութեամբ եւ արդարութեամբ լի թագաւորութեան մը երազը». մեր ժամանակներու նշանն է այս, ու աննշան չէ ափոփանքը զոր անիկա կուտայ սիրտերուն: Որքան ճիշդ է յունական առածը թէ, պատերազմի ասուածը բարիք չէ որ կը սիրէ աշխարհի վրայ, այլ՝ չարիք:

Սակայն, ինչպէս ըսինք այս տողերուն սկիզբը, աւելի ողբերգականն այն է որ Ի. դարուն դեռ կան ոչ միայն անհատներ՝ այլ ժողովուրդներ, որոնք արիւնի ու սպանդի այս պաշտամունքը վերածեն քաղաքակրթական բարձրագոյն հրամայականներու: Ջնջ դասեր պատմութիւնը, բայց չենք կրնար հերքել զայն: Եթէ յաղթանակը պատերազմիկ ցեղերու կը ժպտի յաճախ, շատ քիչ անգամ անունը կ'ըլլայ: Կռուող ժողովուրդները կուտան իրենց լաւագոյնը իբրեւ արեան տուրք, ընտրանքի այս կորուստն էր որ անհետացուց Յունաստանն ու Հռոմը: Անգլիան զարմանալի չէ որ հարիւր տարուան խաղաղութենէ մը յետոյ ըլ-

լար աւելի տոկուն եւ կռուող քան երբեք: Եւ Ճապոնը երկու հարիւր տարիներու հանգիստէ մը վերջ, պիտի զարմացնէ աշխարհը Ռուսիոյ դէմ ունեցած իր յաղթանակին մէջ:

Ստոյգ վիճակացոյցներ կը ճշդեն թէ Նաբոլէոնեան պատերազմները խոշոր չափերով իջեցուցին Ֆրանսացի մարդուն բարձրագոյն միջինը: Պատերազմները միայն անտեսապէս չէ որ կ՚աղքատացնեն ժողովուրդները, այլ կը խամրեն անոր ծաղիկը, կը բթացնեն անոր զգայնութիւնը, [որուն նրբութիւնն է հեղինակը ազգերու բոլոր բարձրագոյն իրագործմանց, արուեստներու, կրօնքներու եւ քաղաքակրթական, ընկերաբարոյական այն հարազատ գեղեցկութեանց, որոնց անունով սիրեցինք պարծենալ այնքան դարեր]. կը յանձնեն զայն բախտախնդիրներու եւ կը թողուն աղկաղկ, հաշմանդամ եւ անկարելի սերունդ մը իրենց ետին: Հին առածը, «Մահ պարտուածներուն», (vae victis) պէտք է շրջել, ըսելու համար «Մահ յաղթողներուն» (vae victoribus): Իսկ պատերազմներու ընթացքին շահուած միջոցները, կը ծառայեն միայն իրենք իրենց, աւելի ահաւոր ընելու համար սպանդին ծաւալն ու իմաստը: Ինչպէ՞ս չմոռնել փաստերուն փաստին, որ նուաճումն է անբան տարրին, անասուն բնազդներուն, կոյր ոյժերուն, — մեր արտաքին տիեզերքը, ինչպէս մեր ներքին տիեզերքը — ամբողջութեամբ իրագործուած պարզ մասնիկներով, արիւնովը մարդոց որդիներուն, անոնց՝ որոնք ծնան հողին

հետ եւ հողին մէջ, ազատագրեցին շղթայակապ կենդանին, ահաւոր օրէնքներէն այս աշխարհի, եւ դրին հիմը մտքին, անով շարունակելու համար անդրագոյն ճակատագիրներու հերոսական պայքարը, որ հերքումն իսկ է մահուան: Մարդերը յաւերժելու, իր երազին մէջ զայն աւելի Աստուծոյ մօտեցնելու, օգտագործելով խելքին ոյժը, բարիքին փաստը, մեր բարձրագոյն արժէքները:

Պատերազմը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ երբեմն քան, երբեմն քառասուն տարիներու այս երազին կործանումը՝ կոյր, պատահական ուժերու զրոհին մէջ: Իսկ անոր ետին տեսնել յաւակնիլ ստեղծագործ զօրութիւն, նախատել է մարդը իր բարձրագոյն յաւակնութիւններուն ներսը:

Եթէ խաղաղութիւնը կը վերածուի յաճախ յղփանքի, անարիւն թուլութեան եւ շիջումի, անպայման միշտ աւելի կ'արժէ քան կարմիր գերեզմաննոցը ճակատամարտի դաշտերուն, քան մոխրաստանը կործանուած երկիրներուն:

Ահա թէ ինչո՞ւ Լեւան Քարոզիչը այդքան կանուխէն կարծես կը դիմաւորէ բոլոր ժամանակներու շատախօսները, որոնք մահուան կը վատահին կեանքը պահպանելու գերագոյն պարտքը:

Գժտութիւնը չարիք մըն է, պատերազմը՝ ոճիր, վասնզի ան ամենէն անգութ յայտնութիւնն է ատելութեան՝ որ կ'որջանայ եւ կ'եռայ մարդոց սիրտերուն մէջ: Պատերազմը յանցանք մը եւ պատիժ մըն է միանգամայն:

Լեռան Քարոզիչը կը պատգամէ այն՝ ինչ որ Եսայիին տեսաւ, օրը՝ որուն մէջ, իրենց սուրերը՝ բրիչ, եւ տէգերը՝ մանգաղ պիտի շինեն, եւ ազգ մը ուրիշ ազգին դէմ սուր պիտի չբարձրացնէ այլեւս: Մարգարէին հեռազգացած այդ օրուան մէջ Լեռան Քարոզը պիտի ըլլայ երկրի վրայ ճանչցուած միակ օրէնքը:

Այս է հաւատքը բոլոր անոնց՝ որոնք յամր բայց ամուր գնացքով մը մարդկութիւնը դէպի հոդ կ'առաջնորդեն, դժուարին՝ ցից ու դերբուկ ճամբաներէ:

Հեռու չէ այդ օրը, մեր հաւատքն է ասիկա:

Է

«Երանի այնոցիկ որ սուրբ են սրտիւ,
զի նոքա զԱստուած տեսցեն»:

Վեցերորդ այս երանին, վերջինը պարտ էր ըլլալ մտածումներու եւ զգացումներու այն գեղեցիկ շարքին, որոնց վերլուծումը իրագործեցինք կանխող էջերուն վրայ. այս նկատողութիւնն էր որ մեզ արտօնեց փոխելու անոր տեղը, զայն նկատելով լրումը երանիներ կոչուած հոգեկան պահանջներու տախտակին, ուր կը սուզուին մարդկային հանգամանքները, ծնունդ տալու համար աստուածայինին:

Կանխող վեց երանիներու մթնոլորտն ու յառաջադրութիւնները, մարդկային կարիքներու, պահանջներու, հասարակաց գետիններէն կ'ընթանան. այս երանին աւելի է քան մարդը, քանի որ սրտով սրբութիւնը շատ քիչ հաստատելի հրամայական մըն է:

Սրբութիւնը իր բացարձակ ըմբռնումին մէջ, բարոյական հրամայական մը ըլլալէ աւելի, բնազանցական (transcendent) կարելիութիւն մըն է. վասնզի սուրբը կը պատկանի բարձրագոյն կարգին: Յարաբերաբար անիկա սրտին ու մտքին շատ հասկնալի ու բնական ձգտումն է դէպի մաքրութիւն, անբծութիւն եւ ներդաշնակութիւն, բառեր, որոնք պէտք է ազա-

տագրել իրենց նեղ առումներէն, ու տանիլ իրենց ընդարձակագոյն եւ խորագոյն թելադրանքներուն:

Մաքրութիւնը, դարերը, իմաստասէրներն ու բարոյագէտները շահագրգռող հզօր տագնապ մըն է, որուն եւին միտքը նիւթէն ինքզինքը զերծելու իր խորհրդանիշը գտեղած է: Անբծութիւնը, աւելի է քան մաքրութիւնը, քանի որ կենթադրէ մեղքը բնաւ հագած չըլլալու գերիրական վիճակը, մտաանեռումը: Ներդաշնակութիւնը, խաղաղութեան երազ մըն է նետուած կեանքի մշտակոծ ջուրերու վրայ: Ջինջ երկինք մը, անբիծ ծաղիկը, մանկան ժպիտը, բարի սիրտ մը, գմեզ կը լեցնեն անոյշ եւ արտայոյզ զգացումներով:

Սակայն երբ բնական այս կարգէն կը մտնենք բարոյական կարգին մէջ, որ մարդկային բարձրագոյն գործունէութեան եւ իրական ստեղծումին աշխարհն է, այս զգացումը կը դառնայ մարդկային ամենէն նրբին ու դժուար առաքինութեանց պսակը: Դժուար չէ իր հացին կէսը չունեցողին հետ բաժնել, հիւանդին ներշնչել առողջութեան զգացում, նոյնիսկ կամաւոր զրկանքներու ճամբով հոգին ազատագրելու եռանդի մը մէջ ուրանալ աշխարհը: Որքա՜ն շատ այս ամէնը արծանացնող օրինակներ պատմութեան բեմին, ինչպէս առօրեայ կեանքի երեսին: Դժուարը սրտի սրբութիւնն է: Ոսկեբերան շատ իրաւամբ կը համեմատէր այս մեծ առաքինութիւնը ճերմակ գոյնին հետ, որ բովանդակութիւնն է բնութեան միւս բոլոր գոյներուն:

Սրբութիւնը ամէն բանէ առաջ, կրօնական առաքինութիւն մըն է, կրօնը կը տարբերի բարոյականէն անով, որ փոխանակ շեշտելու գործը, արժէք կուտայ առաւելաբար զգացումին: Կրօնը աւելի խոր է, եւ կը պահանջէ սրտի վիճակ, ոչ թէ գործի կամ սկզբունքի արտայայտութիւն: Սուրբ Գիրքը սիրտը կ'ընդունի իբր կեդրոն եւ աղբիւր մեր անձին եւ գործունէութեանց: Աստուած սրտին կը նայի, մեր տառապանքին, խոնարհութեան եւ ողորմածութեան նայելէ առաջ, որ այս բոլորին ծնունդ տուող զգայարանն է:

ԶԱստուած տեսնելը աւելի է, քան երկնքի արքայութիւն ունենալը կամ երկիր ժառանգելը, որոնք ապագային վրայ հեռարձակուած իրականութիւններ են: Սրտի սրբութիւնը գերագոյն փառքն է, որուն կը տենչան սուրբերն ու արդարները; որուն կարօտով կը տոչորին բոլոր պղտորած խղճմտանքները, սաղմոսերգուին հետ աղաղակելու չափ, «Սիրտ սուրբ հաստատեա յիս Աստուած»:

Լեռան Մեծ Քարոզիչը զԱստուած տեսնելու անհրաժեշտ միջոցը կը նկատէ սուրբ սիրտը. վասնզի մենք ի վիճակի չենք ճանչնալու մեզմէ դուրս եղող իրողութիւնները, բայց միայն մեր անձին ամենէն ծածուկ աւշերակներովը, եթէ կը ներուի այս բացատրութիւնը: Զգացումներու եւ մտածումներու արտաքին աշխարհները ընդմիշտ փակուած են մեզի, եթէ չունենանք զանոնք մեզի հասարակաց ընող բանալին մեր ներսը: Զայներու աշխարհը կարենալ ապրելու

համար, անհրաժեշտ է ունենալ այդ աշխարհը բացող ստեղծագործ նօթը, ինչպէս զԱստուած կարենալ տեսնելու համար պէտք է ունենալ իր նկարագրին համապատասխան վիճակը, սուրբ սիրտը:

Աստուածայինը յաճախ մթագնած ու աքօղուած է մեր մէջ, մեր կիրքերու, մեր միտումներու եւ մեր յոռի յեռապնդումներու պատճառաւ: Սուրբ կարենալ ըլլալու համար, չի բաւեր որ մարդ միայն զատուած ըլլայ աշխարհի չարէն, այլ պէտք է ծարաւի ըլլայ մանաւանդ իրականութեան, ճշմարտութեան, գեղեցկութեան եւ սիրոյ: Իրականութիւն որոնել, կը նշանակէ յետամուտ չըլլալ երեւոյթին, պատրանքին, այլ անոնց ետին խանձարուրուած էութեան: Նիւթը երեւոյթ է միշտ, հոգին է իրականութիւնը, յաւերժական հանդէսը, թրթռացին հաւասարակշռութիւնը անշէջ շարժումին, եւ անշէջ լոյսին, հեռազգացուած հայեցողութիւնը: Անոնք որ գերի են նիւթին եւ հետամուտ երեւոյթներուն, չեն կրնար տեսնել զԱստուած, վասնզի «Հոգի է Աստուած»: Ինչպէս մեր գիտութիւնը այնքան քիչ է տեսած անհունէն, եւ ատոր համար է որ կը տառապի: Սուրբը ծարաւի է ճըշմարտութեան, որ մեր բարոյական կշիռներուն եւ արժէքներուն յայտարար բառ մը չէ հոս, այլ անդորը տիեզերական ծարաւին, որուն մէջը չարչարուեցան եւ իրենց աչքերը գոցեցին աւելի քան չիսուն տարիներու բարձրագոյն մտածողները, իմաստասէրը, օրէնսդիր, կրօնուսոյց: Սուրբը ծարաւի է գեղեցկութեան,

որ դարձեալ զգացական տարազ մը չէ հոս, այլ կը թելադրէ խորագոյն ապրումներէն մէկը, որուն համար մարդը պիտի սիրէր ծնած ըլլալ, հաշտուիլ ապրումին անհուն տառապանքներուն, զի «Ծաղիկ մը աղբակոյտի մը վրայ» կը գնէ տգեղութեան ամբողջ չարիքը: Սրուեստին, ինչպէս բարոյականին մէջ, գեղեցիկը սուրբ է եւ մօտ Աստուծոյ:

Սուրբը ծարաւի է նաեւ Սիրոյ: Իրականութիւնը, ճշմարտութիւնը եւ Գեղեցկութիւնը նախերգանքներ են այս մեծ զգացումին, որ գործնականացումն է բոլոր բարոյական եւ վերացական բարձրագոյն արժէքներուն: Սէրը կարելի է ըսել թէ ծգտղական օրէնքն է բարոյական եւ ընկերային աշխարհին, որ կը լեցնէ բոլոր մարդկային էակները եւ զանոնք կ'ընէ իրար հաւասար եւ մօտ Աստուծոյ: Սէրը յաւիտենականին մասնիկն է մեր մէջ, զրեթէ շօշափելի եւ աւով անհունապէս տարբեր ըմբռնելի միւս առաքինութիւններէն: Սուրբերը «անաշխարհային» են, վասնզի արտաքինը, փոփոխականը, անիրականը իրենց համար չէ, անոնք զգացումով ու մտածումով, ինչպէս նաեւ կեանքով, յաւիտենութեանը կը յառին, աւով միայն մօտ են Աստուծոյ, որ իսկութիւնն է բոլոր ճշմարտութեանց: «Պանդուխտներ» կը նկատուին, այս աշխարհը լեցնող իրականութենէն աւելի բարձր կարեւոր կենալու համար անշուշտ:

Կեանքի մէջ կատարեալ մարդեր չկան, այլ մասնակի եւ յարաբերական կատարելութիւններ միայն:

Եթէ ուզենք մարդկային արժէքները իրենց ձգտումներուն համեմատ բացատրել, կարելի է ըսել որ մարդը երկայնութեան՝ այսինքն նպատակի մը ձգտելու, լայնութեան՝ այսինքն համակրազին բացուելու, բարձրութեան՝ դէպի Աստուած տարածուելու երրեակ երեսներով կը դիմաքաժանէ ինքզինքը: Սակայն կեանք մը որ լոկ երկայնութիւն ունի, եւ այս աշխարհի մէջ դրուած նպատակին ու փառքին կը ձգտի, նեղ է եւ անամբողջ: Մարդ մը որ միայն լայն մարդկայնութիւն մը կը հետապնդէ եւ անոր ծիրը ունի իրեն շրջանակ, նօսր է եւ ժամանակաւոր, բարձրութիւնը միայն իմաստ եւ արժէք կը բերէ կեանքի այս նուաճումներուն ու կը մօտեցնէ մեզ Աստուծոյ: Եռանդը եւ սէրը, այսինքն՝ երկայնութիւնն ու լայնութիւնը մեզի որոշ արժանիքներ կ՚ընծայեն, սակայն բարձրութիւն մեզ Աստուծոյ կը տանի, այն գերագոյն իրականութեան, առանց որուն, մարդը այս կեանքի քաոսին մէջ հարկադրաբար պիտի իյնար լուծումներու ամենէն յոռեգոյնին, եւ պիտի մտնէր շարքին մէջ հաստ եւ մութ իրերուն, լոյսին դէմ անթափանց, որոնք տիեզերական կեանքի ստորին սանդղամասերը կը կազմեն:

Այսպէս սրբութիւնը մարդկային մակարդակին, անոր առաքինութեանց տախտակին գերագոյն իրականութիւնն է. վանզի երանիներով խորհրդանշուած արարքները թէեւ պայմանաւոր նորքին հզօր ուժերով, սակայն յանգումներ են, ըսել կ՚ուզենք աւար-

տումներ, ուր մեր շնորհները կը բաւեն իրենք զիրենք բեղմնաւորելու: Սրբութիւնը այն միակ պայքարն է, ուր կռիւը կը մղուի մեր խորագոյն եսին ամբողջական ճակատին վրայ: Խաղաղութիւն ընողը, իրմէն աւելի ուրիշներու բարիքումն է խանդավառ: Ողորմածը շատ դիւրութեամբ կրնայ բաւել իր ներքին ու արտաքին յանձանձման: Սուրբը պարտաւոր է, ճակատագրուած է հաւարակաց բոլոր արժէքները, վերակերպելու, վերածուլելու, հասնելու համար վիճակի մը, ուր գրեթէ կը դադրի մարդկայինին հունչը: Եթէ երբեք բառը կը տաղտաւարէ բոլոր մեծերը, հերոսներն ու մարտիրոսները (բոլոր կրօնքները այս վերադիրներով պատուած են ամենէն բազմերախտ մարդերը), բայց մեր նկատառման մէջ, անիկա կը տարածուի մարդկային գերագոյն նրբացման, թեթեւացման, ուր գրեթէ մեր արեան, կիրքերուն, ամենէն հզօր ձգտումներուն օրէնքները պատառ պատառ կը քանդուին, որպէսզի կազմուի անհաւելի այն դրութիւնը, զոր միտքը կը շփոթէ մահէն ետին մեզի միակ մատչելի երանութեանը հետ, — անհացումը, այսինքն մարդկեղէնին դադարը, որպէսզի սկսի մարդէն անդինը:

Այս հասկացողութեամբ է որ մեծ է սուրբերու դերը, անցեալ այն մեծ ժառանգութեանը մէջ, զոր մենք քաղաքակրթութիւն կը կոչենք, զոր գիտութիւն, իմաստասիրութիւն եւ բարոյական կ'անուանենք: Սուրբերը մեծ եւ գեղեցիկ կեանքերու օրինակ-

ներ եղած են ու կ'ըլլան ամէն օր ապրող սերունդներու համար, գլխաւորելով մարդկային կեանքի յառաջդիմութեան թափօրը պատմութեան դարերն ի վեր: Եթէ մեծ կը կոչենք հերոսը, որ շնորհիւ իր բացառիկ անհատականութեանը, կեանքի ճակատագրական անկիւնադարձներու վրայ յայտաբերուած, եւ ուսուցիչը որ ունի ոյժը եւ մթերքը գաղափարներուն, զորս կ'ուսուցանէ, սուրբը այն մարդն է որ ամենէն մօտիկն է կեցած Աստուծոյ:

Մին գործի, միւսը մտածումի, եւ երրորդը սրբութեան հրաշքը կը յայտադրեն կեանքի ու բնութեան սքանչելիքներէն քիչ բաժին առնող մարդոց աչքերուն:

Հերոսին մէջ կ'զգանք թէ բան մը կայ Աստուծոյ ոյժէն, ուսուցիչին մէջ Աստուծոյ ճշմարտութենէն, որ ապակին է Անոր լոյսի անդրադարձման. սակայն սուրբին մէջ մասնիկ մը կայ Աստուծմէ: Մարդը որուն մէջ Աստուծոյ լոյսը կայ, եւ որուն խօսքերէն եւ գործերէն կ'զգաս թէ ան տակաւ քեզ Աստուծոյ կը տանի:

Սուրբերը տկար, անջիղ եւ ողորմելի արարածներ չեն, ինչպէս յաճախ կը կարծուին, անոնք ամենաուժեղ եւ մաքուր շղթան կը կազմեն Աստուծոյ ներկայութեան եւ հրաշքին մարդկութեան մէջ: Մարդկային պատմութեան մէջէն՝ անոնց միջոցաւ է որ մեզի կուգայ Աստուծոյ ոյժը: Հերոսը՝ Աստուծոյ զօրութիւնը, վիտունը՝ Աստուծոյ ճշմարտութիւնը ունի,

իսկ սուրբը Աստուծոյ նկարագիրը կը խտացնէ իր մէջ: Ամէն դար իր սուրբերը ունի, անոնց անխզելի շղթային շնորհիւ է որ ժամանակներու ընդմէջէն պահուած է Եկեղեցիին արդիւնաւորուած միութիւնը, ու անոնց միջոցաւ եւ շնորհիւ է որ մենք կ'ստանանք Աստուծոյ գիտութիւնը:

Առանց կրօնական բարդ վերլուծումներուն իջնելու, դժուարութեանը մէջ չենք, եթէ սրբութիւնը ընդունինք իբրեւ ամենէն ապահով, թէեւ ամենէն դժնդակ ճանապարհը, Աստուծոյ բարձրանալու: Ասիկա ոչ անոր համար, որ մեր խելամտութիւնը մեզի կուգայ սրբութեան ծանրագոյն յղացքէն, Աստուծմէ, այլ անոր համար, որ մեզի շնորհուած կարելիութիւններէն ամենէն տաժանագինն է անիկա: Սուրբ ըլլալ ոչ միայն Աստուծոյ աւելի մօտ ըլլալն է, այլ այդ Աստուծոյն համար ինքզինքը բնակարան գիտնալու, եւ ատկէ ահով եւ երկիւղածութեամբ տառապելու, բայց այդ տառապանքը գերագոյն երանութեան վերածելու առիթն է անիկա:

Սուրբը Աստուած է մարմին դարձած:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Կը հաւատանք թէ հովին աւազ չնետեցինք այս տողերով, որոնք մեր օրերու տագնապները, մեր արիւնին մէջ հասունցած ցաւերը, լինչպէս երազները, կերպագրեցին «Երանիները»ու արցունքին ու ցօղիններքև։

Մարդը ինքզինքին մէջ և իր ընկերին նկատմամբ ամբողջ չէ, առանց «Երանիները»ու աչխարհը իրեն ընելու մեծ երազին։ Այդ երազը բովանդակ մարդկութեան է անխտիր, իբրև կեանքի գերագոյն ձգտումը, առանց որուն մարդը պիտի չուզէր ապրիլ։ Կեանքերու նպատակը երանութիւն է, որ այս պարագայիս իրաւունք մ'ըլլալէ վերջ, պարտականութիւն մըն ալ է։ Այս է եղած դիտակից մարդկութեան ճիգը դարերու ընդմէջէն, վոր այսօր, քաղաքակրթութեան այս մեծ դարու սեմին, այնքան անգութ և տրտմօրէն անպամ մը ևս կը հերքուի։

Եթէ լեռ մը կը պակսի «Երանիները»ը ըսելու, սակայն աւելի քան իրաւ է անհուն ծարաւը աչխարհին դէպի «Երանիները»։ Դարձուցէք ձեր սիրտը մեր օրերու գերագոյն ողբերգութեան, մորթուած երիտասարդութեան, ու պիտի տեսնէք որ աղէտը կուգայ նոր լեռներէն, որոնց ընդերքները երկաթի, կիրքի և «Երանիները»ը հերքող անթիմոնիներու հանգոյցին կը հանդչին։ Ջոհն է տիեզերական որ կ'սպասէ «Երանի-

ներ»ու անձրևին։ Յուսահատ չենք մարդերէն։ Թէև Աստուծոյ մը բերանն է եղած արձակարանը այդ չո-ղարձակման։ Մեր օրերու կեանքը ստիպուած է իր ներսը փնտռել իր մեծ բխումները։ Մարդերու վրա-յով, որոնք սիրէին, հաւատային, յուսային, բայց մանաւանդ չամչնային մարդ ծնելու ճակատագրէն։

Եթէ կ'ըսուի որ մարդը պարտաւոր է ինքզինքը անցնելու, չէ ըսուած սակայն թէ այդ անցումը կո-տորածով և մահով պիտի տեղի ունենայ։

Սրբեցէք կաթիլ մը արցունք, տուէք յոյսին պատառը անկէ ինկածին, դրէք վատահութիւնը՝ նոյն-իսկ հպարտութիւնը, բոլոր ստրանկեաններու արևան ջուրերուն, ու դուք քալած կ'ըլլաք ճամբայէն լեռան քարուկին։

Երանի անոնց որ կը հաւատան, մանաւանդ անոնց՝ որոնք կը ջանան և կը նիւթեն այդ հաւատքը իրենց հանապազօրեայ ապրումներուն և իրագոր-ծումներուն մէջ։

Մենք կրնանք ունենալ այդ աշխարհը, անոր հո-րիզոնները մարդկային հոգիին չափովը են ձևուած։